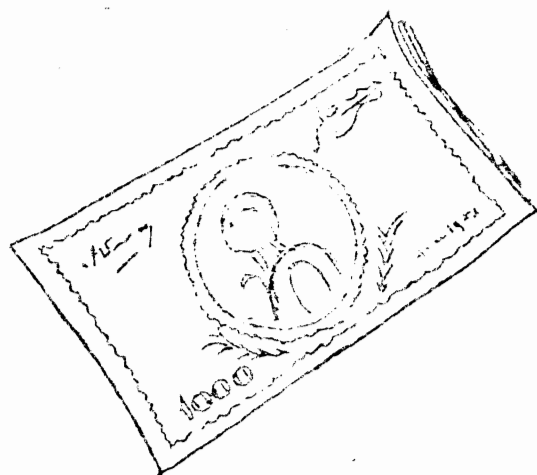

17

.SOCIOLOGIE.
.DEEL II.

ORDE DER VERDRAAGZAMEN
'S-GRAVENHAGE

S O C I O L O G I E

Discussie-avond, 10 februari 1958.

S O C I A L E A S P E C T E N .

De vorige maal zijn wij ingegaan op industrialisatie; althans dat hadden wij moeten doen, wanneer wij niet zo hier en daar op een zijspoor waren gekomen, ook al door de veelheid der materie, die voor ons ligt. En nu is het deze avond dan de bedoeling, dat wij spraken over:

De verplichtingen van de maatschappij.

U zult begrijpen, dat wanneer wij spraken over de verplichtingen van de maatschappij, wij ongetwijfeld moeten teruggrijpen naar het vorige onderwerp. En ik wil dit dan in de eerste plaats doen door nogmaals even die industrialisatie aan te stippen met enkele eigenaardige aspecten daarvan. Ik hoop, dat U mij dat niet euvel duidt.

Bij industrialisatie vinden wij een steeds toenemend bevolkings-agglomeraat in betrekkelijk kleine gebieden, waarbij op de duur de lagere standen sterk overheersen. Dit betekent, dat de verhoudingen in die gebieden totaal worden gewijzigd. Ongetwijfeld herinnert U zich, dat ik de vorige maal o.a. heb gesproken over het aspect der arbeidersorganisaties, die juist tot stand konden komen door deze samentrekking van werkgelegenheid in betrekkelijk kleine gebieden. Er zijn echter andere punten, die juist naar voren komen uit deze vorm van in beperkte ruimte werken.

Daar hebben wij in de eerste plaats het losmaken van de binding tussen de mens en zijn omgeving. De groepsbeleving, zoals wij die kennen in kleinere dorpen, landbouwgemeenschappen, e.d., gaat in steeds sterkere mate teloor, naarmate de bevolking van een bepaald gebied groter wordt en daarbij het werk meer industrieel georganiseerd is. Dat is begrijpelijk, want de industrie maakt de mens nu eenmaal los ook uit de menselijke verhoudingen. Zijn verantwoordelijkheid tegenover de maatschappij wordt kleiner. Zijn werkzaamheid t.o.v. de maatschappij krijgt een heel ander aanzien en staat in vele gevallen niet meer in direct contact met het eigenlijke werk, met arbeid. Juist hierdoor krijgt de maatschappij in de eerste plaats een verantwoording te dragen tegenover de industrie-arbeider, want deze is niet meer in staat voor zichzelf te zorgen.

Dit laatste zal men mij misschien willen bestrijden door te zeggen: "Maar de industrie is toch noodzakelijk en de arbeider verdient daarin toch een loon." Dit is in zoverre waar, dat elke industrie afhankelijk is van haar aanvoer van grondstoffen, haar afname van producten en haar doelmatigheid van exploitatie. Op deze factoren heeft de arbeider weinig of geen invloed. Het is dus noodzakelijk, dat de maatschappij daar ietwat regelend en beschermend gaat optreden. Toch kan die bescherming en die regeling nooit te ver worden doorgevoerd, wil-

len wij niet komen in een verhouding, waarbij het eigendomsrecht in feite teloor gaat.

Een tweede punt, dat wij ook al bij die industrialisatie zien, is, dat de mens zijn banden met de natuur verliest. Dit klinkt misschien als een ietwat kinderachtig verwijt aan de industrie, die - zoals men overal aanvoert - dan toch maar noodzakelijk is om de mensen alsnog een levensmogelijkheid te bieden. Inderdaad. Maar de mens, die aan de natuur gebonden is, heeft de mogelijkheid om zelfs onder zeer ongunstige condities althans het leven te behouden. Hij is veel minder afhankelijk van kunstmatige hulpmiddelen dan b.v. een stadsmens. De mens, die met de natuur één is, heeft verder een veel groter aanpassingsvermogen. Hij is nu eenmaal gedwongen de wisselvalligheden van de natuur te aanvaarden en is daardoor in mindere mate kwetsbaar dan iemand, die gewend is de natuur te beheersen. Ook hier dient de maatschappij dus zorg te dragen, dat de gewende voorzieningen voor de stadsmens, de mens in de grotere bevolkings-agglomeraten, voortdurend en voldoende zullen functionneren. Natuurschapsplichten, zoals men die kent onder buurtschappen en wat dies meer zij in Nederland en in vele andere provincies (zoals b.v. de Gemeenschapsverplichting, die wij kennen in de buurt van de Lünenburgerhei, en de z.g. christelijke plicht van de Beier) gaat ook al in een stad teniet. De verantwoordelijkheid, die de omgeving op zich neemt voor degenen, die zich daarbinnen bevindt, valt weg. Daar komt een grote onverschilligheid tegenover te staan. Een onverschilligheid, die heel vaak verder reikt dan alleen maar arbeid en omgeving zelve. We mogen wel zeggen, dat het egocentrisch bestaan van de mens helaas zeer sterk wordt bevorderd door een industrie, die de mens meer en meer losmaakt van zijn natuurlijke omgeving. En het is in de eerste plaats hierop dan, dat wij onze beschouwing van vandaag over de verplichting van de maatschappij wel zullen moeten baseren.

Stel, dat de maatschappij met zo weinig mogelijk beperkingen en zo gering mogelijke wetgeving een zo groot mogelijke beheersing van de maatschappelijke verhoudingen tot stand moet brengen, dan mogen wij daaruit de volgende conclusies trekken. In de eerste plaats: Waar de zorg voor b.v. ouden van dagen, zieken, wezen, e.d. normalerwijze door de gemeenschap werd gedragen, is het in een geïndustrialiseerde maatschappij niet mogelijk deze verplichting alleen aan particulier initiatief over te dragen. Het is noodzakelijk, dat hier als het ware van staatswege wordt ingegrepen en een redelijke verzorging aan een ieder wordt geboden. Deze verzorging mag zeker niet gebonden zijn aan vaststaande verplichtingen, die een vrijheidsbeperking voor het individu betekenen. Op het ogenblik dat de vrijheid van het individu in de knel komt, krijgen wij n.l. wat men noemt psychotische verschijnselen in het bewustzijn van de massa. Het denken begint reeds elke verantwoording bij voorbaat af te wentelen op die maatschappij. Verschijnselen daarvan kunt U in Uw eigen omgeving zien, wanneer U zich realiseert hoe groot de eisen zijn, die kleinere groeperingen stellen in de vorm van hun vragen om subsidie en wat dies meer zij. Zij hebben daarop geen feitelijk recht, ongeacht het goede werk, dat zij misschien volbrengen. Een subsidiëring, zoals die gevraagd wordt, betekent, dat men eigen inzichten en eigen bezigheden - of die nu ten bate van de gehele gemeenschap zijn of ten bate van een klein gedeelte - wenst betaald te zien door het totaal der gemeenschap, zodat eigen verantwoording wegvalt. En dat laatste punt is het critieke. Het is een afwijzen van een verantwoordelijkheid. Het is een poging om het persoonlijk initiatief te maken tot een staatsinitiatief en daarmee een sterven van de vrije ontwikkelingsmogelijkheid.

Dan verder: onderwijs. Waar een kleine gemeenschap bestaat, die beperkte eisen stelt, is het over het algemeen zeer goed mogelijk het onderwijs te houden binnen de grenzen van de gemeenschap. Dus men leert daar hoofdzakelijk wat nodig is om zich binnen die gemeenschap te bewe-

gen, terwijl het onderwijs bovendien wordt gedomineerd door de overheersende confessie van een bepaalde plaats of groep. Maar op het ogenblik dat ik in een stad kom, lopen al deze dingen te sterk uiteen. Wij vinden daar te veel confessionele groepen. Wij vinden daar te grote tegenstellingen. Onderwijs in handen te laten van b.v. particuliere instellingen of confessionele groepen betekent in vele gevallen het scheppen van een ongelijkmatigheid, een onregelmatigheid in onderwijs, die op enigerlei wijze gecompenseerd moeten worden; en in feite verder nog een zekere - soms niet eens rechtmatige - belasting van het geheel der maatschappij ten bate van de bijzondere wensen van een klein deel dier gemeenschap. Ook dat is natuurlijk niet aanvaardbaar. Men heeft geen recht om een confessionele groep te verbieden een eigen scholing er op na te houden, ongeacht hoe ver die gaat. Maar deze gemeenschap heeft niet het recht om van het totaal der maatschappij te eisen, dat alle kosten daarvan zonder meer zullen worden gedragen. Dat is weer niet juist.

De maatschappij heeft ongetwijfeld ook een grote verantwoording voor degenen, die juist door het eigenaardige verloop der arbeidsprocessen in een industriële maatschappij zonder arbeid komen, dan wel niet in staat zijn de hun gewende arbeid langer te volbrengen. In een dorpsgemeenschap b.v. past zich dit aan - zij het vaak ten nadele van het individu - maar toch op een redelijke wijze. Die redelijkheid gaat teloor, zodra de samenleving, de gemeenschap, zo groot wordt, dat niet meer een persoonlijke verantwoordelijkheid van de leden dier gemeenschap door allen wordt gevoeld. De gemeenschap heeft dus de plicht om te zorgen voor degenen, die door invaliditeit, werkloosheid, e.d. buiten eigen schuld, plotseling niet meer in staat zijn geheel of ten dele in hun levensonderhoud te voorzien.

Deze voorziening mag echter nooit zijn aangepast aan de eisen van het individu, maar moet zijn aangepast aan de minimum-bestaansvoorwaarden, die er binnen die maatschappij nu eenmaal zijn. Want op het ogenblik dat de maatschappij te sterk ingrijpt in het lot van het individu, wordt niet slechts het verantwoordelijkheids-bewustzijn van het individu aanmerkelijk verminderd, maar zal ook de stimulans tot zelfwerkzaamheid van het individu worden verminderd. En het is niet direct een taak van de maatschappij om de drang tot initiatief bij haar leden te doen dalen. Want een maatschappij, een rijk, een staat, een gemeente, bestaat alleen krachtens het particulier initiatief, dat op de duur de voortdurende stimulans is voor de verdere vorming, de betere benutting van alle mogelijkheden der gemeenschap. Valt dit weg, dan krijgen wij te maken met een verstarde maatschappij, waarin de staat noodzakelijkerwijze steeds verder moet ingrijpen in het lot der gemeenschap, daardoor steeds minder stimuli ten goede krijgt en op de duur vastloopt in een systeem, waarbij geen enkel individu enig recht bezit, terwijl gelijktijdig de gemeenschap als zodanig niet tot een werkelijke prestatie meer kan komen.

Voor sommigen is wat ik hier beweer waarschijnlijk zeer kettters, maar ik schaam me er niet voor op het gebied van opvattingen omtrent de maatschappij werkelijk even kettters te spreken. Mijn waarde vrienden, de maatschappij mag de helpende hand geven. De helpende hand, maar meer ook niet. En als norm kunnen we daarvoor aannemen, wat in een kleine gemeenschap gebruikelijk is. In een kleine gemeenschap hebben we altijd wel één of twee half-bemoeizieke individuen, die aan een ieder de gelegenheid geven zijn hart uit te storten; en we hebben ook wel één of twee wijzen (verstandige mensen dus), die geneigd zijn om iedereen, die dit wenst, met raad te dienen.

Wanneer een staatsbeeld b.v. alleen confessioneel dergelijke mogelijkheden biedt, met alle beperkingen daaraan verbonden, is de maatschappij verplicht er voor te zorgen, dat dit menselijk aspect op een andere manier wordt opgevangen. Dit betekent, dat elke maatschappij, die van de zuivere landbouwontwikkelingen is afgeweken en dus het industriële as-

pect in meer of minder sterke mate gaat plaatsnemen voor of naast het agrarische aspect, gedwongen is om sociale werkers te gebruiken, die de leden van maatschappij en gemeenschap helpen hun problemen op te lossen op de meest juiste wijze.

Het gevaar hierbij is, dat de sociale werker/ster met een zeker gezag wordt bekleed. Gezaghebbende sociale werkers zijn ongetwijfeld van uit het standpunt dier werkers aan te bevelen. Maar er is één fout: Wanneer men zelve gezag heeft en dus beslissingen kan nemen b.v. omtrent eventuele financiële bijstand en wat dies meer zij, komt men in een verkeerde situatie, een verkeerde positie te staan t.o.v. degenen, die men van raad moet dienen. Het gemeenschappelijk overleg, in de eerste plaats gevolgd door het zelfstandig een daad stellen van de belanghebbende, wordt vervangen door het overnemen der lasten door de sociale werker/ster, die hierdoor de verantwoording moet dragen voor anderen, maar die anderen gelijktijdig hun laatste restje van verantwoordelijkheids-bewustzijn ontnemt. Dat is natuurlijk niet te accepteren.

Ik stel mij voor, dat in een ideale maatschappij, waarin zowel de primitief-agrarische vormen van industrie bestaan als de meer gecompliceerd-technische, wij ongeveer dit beeld zouden moeten hebben: Er is een maatschappij, die aan een ieder volledige vrijheid biedt om zijn krachten te beproeven tegenover de gemeenschap, indien dit niet inhoudt een aantasting van het leven zelve dan wel van het verworven bezit van andere leden dier gemeenschap op onrechtmatige wijze.

In de tweede plaats moet de gemeenschap aan elk lid van deze maatschappij of gemeenschap een aantal diensten ter beschikking stellen, waarvoor door alle leden gelijkelijk zal kunnen worden betaald. Dit betalen mag niet staan in verhouding tot de verworven inkomsten, zoals veelal gebruikelijk is, maar mag slechts staan in verhouding tot de werkelijk verkregen diensten. Daaronder zijn natuurlijk in de eerste plaats te zien het beschermend aspect in politie-apparaat, brandwachten en al wat daar verder bij hoort. De dienst hiervan is a.h.w. een verzekering tegen onheil plus een hulpverlening in het geval van onheil. Mij dunkt, dat een ideale maatschappij deze aspecten combineert met een apart - hiervoor bestemd a.h.w. - belasting op grond van bezit. Hoe meer je bezit, hoe groter je belang is bij een goede politiebescherming, bij een uitstekende brandbestrijding. Hoe kleiner je bezit is, hoe minder. Indien je zou betalen naar gelang je interesse, zou hier op rechtmatige wijze dus tot stand komen een volkomen ideale verhouding, waarbij inderdaad alle ambtenaren en aangestelden dienaren zijn van de gemeenschap, zodat een onjuist optreden hunnerzijds zou kunnen leiden tot een eenvoudig ontslag op wens of aanvraag van een behoorlijk aantal leden hunner werkgeversgemeenschap. Want de gemeenschap is dan de werkgever.

Het feit, dat b.v. door verkiezing een aantal personen in staat wordt gesteld gedurende enige tijd hun persoonlijke inzichten als vertegenwoordigers van het volk te doen gelden is acceptabel, maar slechts indien dit betreft zaken van politiek of economie, die buiten het vermogen of bewustzijn der enkele leden van die maatschappij gaan. Bijvoorbeeld buitenlandse handelsrelaties e.d. moeten natuurlijk centraal geregeld worden en wel in overeenstemming met het gemiddelde der behoeften. Maar een handel met het buitenland zou slechts dan geregeld moeten worden, indien deze handel betreft een product van het gehele volk; anders zou ieder voor zich of een gemeenschap, die ten eigen bate voorzieningen treft, de handelsrelatie moeten stimuleren.

Wat betreft de arbeider b.v. zou het dwaas zijn hem een recht tot vereniging te ontzeggen. Het is echter wel dwaas dit recht tot vereniging te maken tot een bindende factor. De arbeider heeft het recht zich te organiseren, heeft het recht zo gunstig mogelijke arbeidscondities te bedingen, mits hij niet in staat wordt gesteld z.g. oneerlijke wapens ten opzichte van zijn werkgever te hanteren. Onder oneerlijke wapens versta

ik niet staking, wel obstructie t.o.v. werkwilligen. Onder oneerlijk versta ik wel sabotage, daarentegen niet een zich onthouden van ingrijpen, nadat men kennis heeft gegeven van zijn onwilligheid daartoe. De werkgever draagt een volledige verantwoording tegenover de arbeider. Het zou niet redelijk zijn, dat een arbeider, die goed werkt, juist daardoor ontslagen kan worden. Dat heeft geen zin. Dus zou moeten worden gesteld een minimale periode van laten we zeggen 2 à 3 maanden, die aan het ontslag - het in werking treden van het ontslag, voor zover dit de financiële verhouding betreft - voorafgaan. Een direct ontslaan zou onmogelijk gemaakt moeten worden. Daartegenover zou de werkgever in staat moeten worden gesteld om zijn schade te verhalen op elke werknemer, die deze veroorzaakt, mits dit wordt voorgelegd aan een onpartijdige commissie, die gelijkelijk bestaat uit enkele niet-belanghebbende arbeiders en enkele niet-belanghebbende werkgevers.

Ik noem hier nu maar een paar punten. U begrijpt, dat er nog veel meer is te zeggen. Wij zien b.v. de noodzaak tot sanering, gezondmaking van gebieden, waarin bevolkings-agglomeraten optreden. Hier zullen we ook alweer moeten uitkijken bij wat we doen, want het is redelijk om deze diensten te verlenen. De gemeenschap als zodanig mag dus voor het wonen binnen een gebied, waarin dergelijke voorzorgen zijn getroffen, een recht hebben in overeenstemming met het gebruik, dat gemaakt wordt. Men zou echter te allen tijde moeten verbieden, dat staatsinstanties, semi-staatsinstanties, gemeente-instellingen e.d., werken met winsten of overschotten. Evenzeer zou men moeten trachten te voorkomen, dat deze instanties een deel van hun verdiensten investeren in uitbreiding b.v. van hun bedrijf. Iets dergelijks zou moeten worden bepaald door een aan het publiek openbaar gemaakt besluit, waarbij de mogelijkheid tot protest bestaat. Eerst wanneer men daarmee accoord gaat, althans openlijk t.o.v. de bevolking accoord gaat b.v. door een volksvertegenwoordiging, zouden dergelijke winsten of uitbreidingen redelijk geacht moeten worden.

Dit klinkt misschien erg vreemd. Maar laat ons nagaan wat er gebeurt, wanneer we overgaan tot een volkomen regimentatie. Wij scheppen ongetwijfeld zeer grote zekerheden, maar deze zekerheden gaan gepaard met een vermindering van prikkel tot zelfbehoud, een vermindering van verantwoordelijkheids-bewustzijn, een vermindering ook van prestatie-prikkel. Dat wil zeggen, dat naarmate de maatschappij meer geregimenteerd wordt, het prestatie-minimum meer de algemene norm wordt. Een kunstmatig verhogen van dit prestatie-minimum zal alleen leiden tot een grote onrechtvaardigheid tegenover die leden, die niet in staat zijn een dergelijke norm te halen. Dat is niet acceptabel.

Een wijze van concurrentie b.v., die niet eerlijk genoemd kan worden, is de in vele landen bestaande strijd tussen spoorweg- en wegverkeer. Nu kunnen wij het ongetwijfeld met elkaar eens zijn, dat praktisch elk land belang heeft - en dus elke gemeenschap belang heeft - bij een redelijk spoorwegverkeer. Maar indien het wegverkeer in staat is goedkoper te voorzien in de behoeften van de bevolking, zou het redelijk zijn, dat slecht voor de instandhouding van de noodzakelijke voorzieningen (zoals spoorbanen en een minimum aantal van spoorwegrijtuigen) werkelijk betaald zou moeten worden. Het geloven in de winstfactor voor staat en staatsbedrijven, het stellen van die winstfactor als een noodzaak ter dekking van andere tekorten, leidt in elke maatschappij tot versluiering van ware toestanden. Elke versluiering van ware toestanden wekt bij de gemeenschap een irreëel beeld omtrent de werkelijke verhoudingen. Hoe irreëler dit beeld wordt, hoe groter de mogelijkheid, dat de actie van de massa regelrecht ingaat tegen het belang van de gemeenschap. U zult zien, dat ik ook hier dus weer enigszins zwartgallig lijk. Maar laat ons eens verder doordringen in verschillende lagen der bevolking, en dan trachten daar te zien, hoe dit streven van een gemeenschap werken kan.

Stellen we gezin A. te zijn een arbeidersgezin van gemiddelde ont-

wikkeling. En dat meen ik in deze tijd te mogen stellen tussen tenminste 6 klassen Lagere School en de derde klas van Uitgetreid Lager Onderwijs. Ik meen, dat ik dit in deze tijd als gemiddelde norm kan aannemen. Is er iemand, die er iets op tegen heeft?

- En de Technische School?

x Voor de Technische School of Ambachtsschool geldt in zekere zin hetzelfde, waar dezelfde algemene ontwikkeling daar ongeveer wordt verworven. Het gaat hier om de algemene ontwikkeling, niet om de specialistische ontwikkeling, die ten bate van een bepaald vak of beroep wordt verworven. Want deze heeft alleen in het vak gelding, maar daarbuiten heeft ze absoluut geen invloed. Dat zult U met me eens zijn.

Dan hebben wij hier te maken met een gezin, dat in staat is om kranten te lezen, maar niet om ze goed te lezen. Dat wil zeggen, dat de oppervlakkige waarden sterk aanspreken, de daar achter verborgen tendenzen meestal niet worden opgemerkt. We hebben verder te maken met een gezin, waarvoor de inspanning - dus de poging tot begrijpen - van meer technische gegevens in vele gevallen wat pijnlijk wordt en daarom lang niet altijd wordt volbracht. We hebben verder te maken met een gezin, dat zeer zeker gaarne ontspanning zal genieten en dat zich als beeld van ideaal bestaan stelt: een redelijk minimum aan arbeid met een maximum aan mogelijkheden om aan eigen belangstelling, eigen liefhebberijen toe te geven of - in het ongunstige geval - zich zoveel mogelijk te laten vermaken door anderen met zo weinig mogelijk inspanning van het eigen "ik". Bent U het met die tekening ongeveer eens? Ja?

Dan volgt hieruit, dat wanneer algemeen een illusie van welvaart wordt geschapen een dergelijk gezin niet inziet, dat dit slechts ten dele geldt, maar aanneemt, dat deze welvaart een werkelijkheid is voor het gehele gebied van de betreffende maatschappij en dat zij dus recht heeft op een deel van deze welvaart. Er is dan geen realistische beschouwing, maar een zich vastklampen aan de maxima van mogelijkheden, die genoemd worden. Het resultaat is, dat de gemiddelde eis, die dit gezin aan de maatschappij zal stellen, te hoog is.

Dan - wanneer wij komen tot het geven van beloften, wat in de politiek b.v. heel vaak gebeurt - zal juist een dergelijke groep zich laten verleiden door de beloften, die een ogenblikkelijk voordeel betekenen, waar men niet voldoende doordenkt om de consequenties van een dergelijk voordeel zich te realiseren. Blijkt een dergelijke staatsman niet in staat die na te komen, dan zal over het algemeen een zekere onwil ontstaan, een verzet, dat op de duur - wanneer blijkt, dat alle partijen en alle groeperingen eigenlijk hetzelfde doen - zou kunnen ontaarden in een anarchie. Die anarchie sluit niet uit, dat dit gezin t.o.v. de medemens op zichzelf aangenaam en prettig optreedt. Dat het zijn steun niet onthoudt aan anderen, ja, misschien guller en royaler dan menig ander gezin anderen zal helpen. Maar dit gezin zalve staat nu tegenover de maatschappij en beschouwt die maatschappij als een vijand. Dat wil zeggen, dat alle groeperingen en groeperingsmogelijkheden binnen die maatschappij van uit het standpunt van dit gezin niet zijn een doel of een ideaal, maar alleen een middel om eigen belangen t.o.v. die maatschappij te bevestigen en eigen wensen te verdedigen tegenover een meerderheid, die ze onmogelijk zou noemen.

Dan is verder de voorlichting van een dergelijk gezin zodanig, dat ook t.o.v. in eigen omgeving optredende problemen soms een zeer eigenaardige visie ontstaat. Om een voorbeeld te geven: Enerzijds neemt men het in dergelijke milieu's met echtelijke ontrouw niet helemaal au serieux. Maar men kent een zeer sterk wederkerig bezitsrecht en zal - zelfs indien men b.v. zelf een scheiding heeft veroorzaakt - zich gerechtigd achten om van de partner een terugkeer, een absolute onderdanigheid te eisen. Ik neem aan, dat dit bij man en vrouw praktisch gelijk is in de moderne tijd en er zal dus wel ongeveer een wederkerige verhou-

ding zijn met alle ongelukkige gevolgen vandien.

Men is buitengewoon vatbaar voor suggestie als bijvoorbeeld in reclame. Daar hebben we de vorige keer ook al iets over gezegd. Dit impliceert, dat een reclame, die niet gebaseerd is op waarheid, door haar suggestie de arbeider uit een dergelijk gezin vaak zal prikkelen te leven boven zijn feitelijke middelen, zich te belasten met een luxe, die noch praktisch noch doelmatig is voor zijn eigen omgeving of zijn leven en hem daardoor zal stellen voor het probleem van een onvoldoend inkomen. Een dergelijk gezin zal dan menen, dat waar deze producten toch geadvertiseerd worden en dus eigenlijk een ieder toekomen, de maatschappij niet aan haar verplichtingen tegenover dat gezin voldoet, wanneer niet de mogelijkheid wordt geschapen om zich die zaken alsnog aan te schaffen. Blijkt nu, dat die aanschaffing onmogelijk is, dan zoekt men een afleiding als b.v. fraudulente aankopen, afbetalingen die niet volledig worden verricht, e.d.

Het optreden van sociale verzorgers/sters in een dergelijk gezin zal ook op menige moeilijkheid stuiten. Er is onvoldoende bewustzijn voor de werkelijke problemen van de wereld en men meent, dat een sociale verzorger/ster als vertegenwoordiger/ster van de maatschappij in feite niets anders heeft te doen dan de bestellingen aan de maatschappij op te nemen. Het resultaat is een houding, die onwaarachtig is en aan degeen, die zich daarmee moet bemoeien, de mogelijkheid ontnemt het werkelijke probleem onmiddellijk te doorgronden en de maatregelen te nemen, die nodig zijn.

Verdere resultaten zijn o.a. een voortdurend teleurgesteld zijn in de maatschappij, een voortdurend meer zich afzonderen van de gemeenschap en het komen tot een soort bendeverband (niet eens een verenigingsverband, maar een bendeverband), waarbij gedeeltelijk illegale activiteiten worden gepleegd, die dan soms haast ad absurdum ten koste van het eigen "ik" zullen worden doorgevoerd, als uiting van persoonlijk recht tegenover een gemeenschap, die - naar men meent - niet aan zijn verplichtingen tegenover het individu voldoet. Ik geloof, dat dat voorbeeld wel redelijk en duidelijk is. Is er iemand, die er iets op tegen heeft?

x Het lijkt me niet redelijk. Ik vind het beeldgekleurd.

- Dan heb ik beeld B. Hier neem ik voor de leden van het gezin een opvoeding aan, die minimum is laten we zeggen MULO en maximum b.v. H.B.S. Geen academische graden dus, wel technische opleidingen, ongeveer daaraan gelijkkomende. De algemene ontwikkeling is groter, het inzicht in de maatschappij is groter en de belangstelling in de maatschappij over het algemeen intenser en veelvuldiger. Bij een dergelijk milieu krijgen we te maken met een ander probleem, n.l. het ophouden van eigen waardigheid. Ofschoon het standsbegrip langzaam maar zeker verandert, heeft men toch een aantal eisen, die men krachtens zijn positie in de maatschappij aan die maatschappij meent te moeten stellen en waaraan men zelve in ieder geval t.o.v. die maatschappij moet voldoen. Het probleem wordt hier, dat men de illusie van hetgeen men is krachtens zijn opvoeding in vele gevallen probeert te stellen voor dat, wat men werkelijk kan zijn.

Deze problemen leiden ook weer tot grote verbittering, wanneer geen passende plaats in de maatschappij volgens eigen opleiding kan worden gevonden. Ik denk hier b.v. aan de voor-oorlogse jaren, toen werkloosheid zelfs menig ingenieur terecht deed komen achter het stuur van een tram, achter het stuur van een taxi of in een soortgelijke functie. Het resultaat was, dat onder deze mensen ongeveer 40 à 50 % a-sociaal werd. Niet a-sociaal in gedragingen - daarvoor was de opvoeding te goed geweest - maar a-sociaal in visie. Men meende, dat men desnoods met geweld ten koste van de gemeenschap zijn eigen stand moest leren handhaven. Daartoe zag men het eigen denken als dominerend en kwam men tot b.v. absolute partijvormingen, als daar zijn geweest nationaal-socia-

listen, maar ook communisten en wat dies meer zij.

In deze gevallen krijgen we dus de sterke-man techniek. De sterke-man techniek betekent een dictatoriaal optreden, eerst in eigen omgeving; daarnaast zoveel mogelijk waar men invloed kan gewinnen. In het verenigingsleven dringt dit vaak sterk door en kan soms ook zijn stempel drukken op de politiek of de religieuze opvattingen van een bepaalde gemeenschap. Hierbij wordt wederom een tegenstelling geschapen, die met een zekere verachting doet neerzien op anderen in de maatschappij en met een zekere honger omhoog doet zien naar anderen, die meer hebben bereikt. Consequentie: een ontevreden mens, die onevenwichtig is en die in vele gevallen niet capabel is binnen de maatschappij zijn taak op de juiste wijze te vervullen. (Ongetwijfeld vindt U ook dit gekleurd.)

Dan nemen we geval C. Academische graad of daarmee gelijkkomende opleiding. De weelde, die het gezin al dan niet bezit aan het begin, laten we buiten beschouwing. We stellen dus alleen: Men heeft een opvoeding gekregen, waardoor men zich bewust is te staan boven de meeste anderen, hetzij door verworven inzichten of op andere manier. De kennis of de wetenschap wordt onwillekeurig een soort fetisch. Dit betekent een vervreemding van het primitieve denken van de lagere standen, die wij zo even ook in een voorbeeld hebben trachten te belichten. De consequentie is, dat de academicus - volkomen eerlijk zijnde, strevende misschien naar het beste voor iedereen - toch zal komen tot uitlatingen en daden, die door de onder hem staanden verkeerd worden gezien, die bovendien door geval B. meestal verkeerd worden geïnterpreteerd. Er ontstaat wederom een tegenstelling, die slechts kan worden afgevlakt, indien de academicus toegeeft aan de eisen der maatschappij, ofwel zich a.h.w. toneelmatig distancieert van die maatschappij en zich daar tegenover toont als een soort super-wezen. In geen van die gevallen neem ik, dat die academicus een werkelijk volledige bevrediging ondergaat. Die kan hij slechts vinden, wanneer zijn afzondering hem b.v. in staat stelt een wetenschappelijk onderzoek door te voeren en zo het contact met de mensheid als nebensächlich - niet ter zake doende - te zien in zijn bestaan. Wordt hij echter gedwongen zich te midden van de massa te bewegen, dan spreekt hij vaak een andere taal, heeft een andere reeks van begrippen, een andere ere-code en zal op die manier evenveel misverstanden in zich dragen als b.v. de lagere stand in geval A. (Zij ook dit enigzins gekleurd geschetst.)

Dan hebben wij hier dus zeer in het algemeen een paar klassen genoemd. Maar wij zijn er nog niet. Want wij krijgen ook nog te maken met degeen, die als bezittende verliest en met degeen, die als niet-bezittende gewint. Dit zijn aparte klassen, die praktisch overal voorkomen. Degeen, die als bezittende verliest, heeft over het algemeen een opvoeding, die aangepast was aan zijn oorspronkelijke toestand en situatie. Zijn verarming, zijn niet meer kunnen betrouwen op het vorige inkomen, betekent een innerlijke onvrede en verzet tegenover de wereld. De aanpassing is over het algemeen traag, en men ziet de noodzaak tot aanpassing als een onrecht. Hieruit volgt een zekere gewrongenheid in optreden tegenover de maatschappij en soms een verzuring; in andere gevallen een eenvoudig de handschoen opnemen en ten koste van de maatschappij leven, waar dit mogelijk is. Daar echter - waar degeen, die niet heeft, komt tot een bezit - staat hij evenzeer voor een grote moeilijkheid. Deze moeilijkheid kunnen wij in het kort zo omschrijven:

Bezit legt zekere verplichtingen op en stelt zekere eisen. Die verplichtingen zowel als die eisen betekenen een vervreemding van die omgeving, waarin men zich het beste thuisgevoelt. Het resultaat is, dat men optreedt op een wijze, die voor menigeen der lagere klassen kwetsend is, terwijl men bovendien niet in staat is het werkelijke wezen der hogere klasse te beseffen en te verwerken. Men kan dan soms enorme prestaties verrichten door deze verbittering, maar men zal zelden of

nooit in die maatschappij een gunstige factor zijn, omdat men daarvoor te onevenwichtig, te storend werkt voor verscheidene maatschappelijke klassen. Dat is natuurlijk ook uit te breiden.

Wanneer wij dat nu zo eens allemaal bekijken, komt toch wel de vraag bij ons op: Waar heeft de maatschappij hier dan een verplichting? Ik zou zeggen: In de eerste plaats is het de taak van een maatschappij om een ieder in de verantwoording voor een maatschappij geheel te laten delen met een wetenschap omtrent deze verantwoording en verplichting. Het gevolg is, dat dus hier wel degelijk ingegrepen moet worden en wel door een zo uitgebreid mogelijke voorlichting, die op kosten van de gehele gemeenschap kan worden gebracht.

In de tweede plaats is nodig een verminderen van de rang- en standsverschillen, zelfs wanneer deze zich binnen organisaties als ministeries of militaire organisaties bevinden. Rang is een kwestie van bekwaamheid, niet een kwestie van afkomst, niet een kwestie van opvoeding. Wanneer men dit overal steeds sterker kan doen doordringen, zullen ongetwijfeld ook de eisen van sommige standen minder worden, terwijl anderzijds billijke eisen van degenen, die b.v. een lange en moeilijke opvoeding hebben moeten doormaken, ook beter door de gemeenschap zullen worden gebillijkt. Men is zich op het ogenblik veel te weinig van die dingen bewust.

Naast de voorlichting moet de maatschappij bovendien een aanpassing aan het milieu steeds weer mogelijk maken. Dat wil zeggen, dat de maatschappij haar maatregelen zodanig moet nemen, dat mensen van gelijke invloed, van gelijke stand, zoveel mogelijk bij elkaar worden geplaatst onder gelijke condities van huisvesting, gelijke condities van kapitaalvorming en wat dies meer zij.

Een normalisering van productie zal in vele gevallen gunstig zijn. Laten we niet vergeten, dat de veelheid, die het publiek vraagt, niet ontstaat door de werkelijke behoefte van het publiek, maar in de eerste plaats door de ideeën, die men het publiek a.h.w. opdringt. Voorbeeld: "Sigaret A. is beter dan sigaret B. Sigaret C. is het summum summorum van exclusiviteit." Ander voorbeeld: "Het is dwaas om product A. te kopen, want alleen product B. is goed." De feitelijke verschillen tussen deze producten zijn zeer gering. De voorlichting omtrent deze verschillen is zeer miniem. Het resultaat is een onjuiste productie-methode, die de maatschappij veel kost. Om U een voorbeeld te geven: Wanneer ik - ik heb het over sigaretten - één verpakking moet maken, die ik voor vier mengingen kan gebruiken met lichte wijzigingen, dan kost deze verpakking mij ongeveer 20 % van wat ze mij kost, wanneer ik haar in veel kleinere oplagen en in zeer verschillende uitvoeringen moet produceren. Met andere woorden het product wordt duurder. Wanneer ik één soort margarine maak, die goed is, die beantwoordt aan zekere voedingseisen, waaromtrent een ieder is ingelicht, en misschien nog een tweede soort, die aan zekere luxe-eisen beantwoordt, is het niet noodzakelijk alledaags hand tussenmerken en -normen in te voeren. Hierdoor wordt slechts een vergroting van publiciteits-campagnes e.d. veroorzaakt en grotere complexiteit van verdelingsorganisatie, die de kosten aanmerkelijk verhogen zonder in feite de producent of de koper ook maar iets aan voordeel te verschaffen. Het is m.i. de taak van de maatschappij tegen dergelijke dingen op te treden.

Het publiek mag wel degelijk zijn illusies hebben, dat is niet kwaad; maar deze illusies moeten niet voortkomen uit hetgeen men dan maar uit reclame, uit onjuiste voorlichting, uit beperkte publicatie e.d. moet halen. Men moet in staat zijn zelf een oordeel te vormen. En dit oordeel mag heel rustig gegeven worden, suprême boven alle advertenties. Wanneer de regering b.v. iets heeft tegen een bepaald product op gereede gronden, dan acht ik het heel logisch, dat deze gemeenschap, wanneer er reclame wordt gemaakt, deze tegen-reclame ernaast

laat drukken - onverschillig de kosten - om zo op de duur de producent te dwingen een meer juiste en redelijke reclame-campagne te voeren.

Wanneer prijsopdrijving plaatsvindt, is het redelijk, dat aan speculaties met levensbehoeften een einde wordt gemaakt. Dat is de plicht van de maatschappij - want het is haar taak te zorgen, dat een ieder in staat is in zijn levensonderhoud te voorzien, zij het dan ook zonder overdadige luxe. Op het ogenblik echter, dat - zoals tegenwoordig ook wel gebeurt - regeringsinstanties hun eigen prijzen verhogen, zonder dat zij de prijsverhogingen elders toestaan, is hier een onevenwichtigheid geboren, die in feite aanleiding geeft tot een slinkse prijsopdrijving, waarbij op de duur toch altijd de privé-ondernemer het kan winnen van de staat; en wel, omdat hij een machtsmiddel heeft, dat de staat niet bezit: hij kan overschakelen op elk willekeurig product; hij kan overschakelen op elk willekeurig getal van productie; kortom, hij kan een product, dat niet voldoende winst oplevert, eenvoudig door een ander vervangen. Hij kan gebruik maken van suggesties als b.v. de halve-prijzen-campagne, die Uw land de laatste tijd geteisterd heeft. De staat kan dat niet. De staat echter heeft door haar eigen optreden iets dergelijks veroorzaakt. (Dit als stelling - het gaat niet over feiten - dus een stelling in dit betoog.)

Dan is het logisch, dat zij juist hierdoor gefaald heeft t.o.v. de gemeenschap, dat de gemeenschap niet meer aan haar verplichtingen heeft voldaan t.o.v. het individu. Een bescherming is nodig, maar die bescherming mag nooit zijn een bescherming van elk individu tegen zichzelf. Het moet slechts zijn een bescherming van de gemeenschap als zodanig tegen het onredelijk optreden van individuen binnen die gemeenschap.

Ook dit klinkt U misschien wat gekleurd of eenzijdig in de oren. Toch is het waar. Een maatschappij, die te veel kleine voorzorgen treft, zal geneigd zijn de grote dingen te verwaarlozen. Je kunt maar twee dingen tegelijk doen, zegt men wel eens. Maar je kunt maar één ding goed doen. Een maatschappij, die gelijktijdig b.v. een politiek wil voeren, die op lange termijn het welzijn van alle leden dier maatschappij zeker stelt, zal niet in staat zijn gelijktijdig het welzijn van deze leden der maatschappij in het heden te waarborgen. Omgekeerd, wanneer zij dit in het heden wil waarborgen, zal zij noodzakelijkerwijze t.o.v. de toekomst eniger mate speculatief moeten optreden. Wanneer ze iets werkelijk goed wil doen, zal ze dus trachten om de náaste toekomst zeker te stellen en verder het heden van uit het heden te voorzien en niet de toekomst te belasten. Binnen dat heden zoveel mogelijk te zorgen, dat een ieder het minimum aan levensbehoeften en levensonderhoud kan verkrijgen, mits een minimum aan prestatie daar nog tegenover staat. De mogelijkheid tot prestatie moet door de staat zelve worden geschapen en door de maatschappij zelve worden geregeld.

Nu zijn er nog meer aspecten, die ons onwillekeurig toch weer even beroeren, wanneer we zo praten. En op het gevaar af, dat ik mijzelve herhaal, zou ik hier b.v. willen wijzen op verplichte verzekeringen voor geneeskundige bijstand en hulp. Deze verplichte verzekeringen zijn m.i. uit den boze. Want deze verplichte verzekering bevordert bij sommige typen aanmerkelijk het gebruik van voor een ieder belangrijke dingen, zoals de tijd van geneeskundigen en chemische en medisch-pharmaceutische producten. Gelijktijdig wordt aan anderen, die dit niet doen, juist door de ziekelijke inslag van degenen, die iets voor niets krijgen, een onnodig zware last opgelegd. Laat zich verzekeren wie wil, laat elke verzekerde groep echter dan ook de gemiddelde lasten zelf dragen.

Centralisatie is binnen de maatschappij eigenlijk ook uit den boze. Een maatschappij, die alleen de hoofdnormen stelt en verder elke macht zoveel mogelijk delegeert, zodat zij kan worden aangepast aan plaatselijke omstandigheden, schept daarbij weliswaar grote verschillen binnen

een misschien zelfs betrekkelijk klein gebied, maar gelijktijdig optimale condities, waardoor elk gebied op zichzelf a.h.w. in concurrentie met andere gebieden tracht te komen tot een zo rendabel mogelijke en zo goed-mogelijke exploitatie, die aan de burger zoveel mogelijk begeerde voordelen biedt en anderzijds alle overbodige verzorgingen, die niet verlangd zijn, achterwege laat. Hoe centraler wij worden in ons bestel, hoe meer wij een gemiddelde moeten aannemen voor vele in inhoud en werking zwaar verschillende gemeenschappen. Dit betekent dus ook, dat wij in feite allen tekort doen. Het is de taak der maatschappij om zoveel mogelijk de kleine gemeenschap te stimuleren aan haar eigen eisen en wensen tegemoet te komen op zo rendabel mogelijke wijze, zonder schade voor het geheel.

Dan is er nog zo'n punt. Is ouderdomsverzekering of ouderdomsrente noodzakelijk? Een bepaald minimum zeker. Men heeft geen reden om iemand, die oud is geworden, nu eenvoudig voor de noodzaak te plaatsen te sterven of wel op een andere wijze onder te gaan, morcel en zedelijk bijvoorbeeld. Maar men moet wel zorgen, dat niemand zich verzorgd kan achten in de zin van: binnen eigen milieu haar eigen eisen en wensen. Hoe beter de verzorging van de ouderdom, hoe kleiner de stimulans, die er bestaat voor streven naar bezitsvorming. En bezitsvorming plus gezinsverband zijn nu eenmaal de normen voor elke maatschappij. Daarvan is die maatschappij en haar welvaart afhankelijk. Daarin ligt het geheim van een gezonde of een zieke maatschappij.

Dus die ouderdomsverzorging is mooi, maar zij moet beperkt worden tot het hoogst noodzakelijke. Dit hoogst noodzakelijke is niet te controleren, wanneer men de individuen, die die verzorging begeren, een te grote vrijheid laat. Met andere woorden wenst men van een dergelijke verzorging te profiteren, dan zal men zich ook moeten onderwerpen aan een zeer strenge regimentatie, waarbij een minimum wordt verschaft en zekere mogelijkheden worden gegeven om daarbuiten voor zich misschien enkele kleine luxes te verwerven, maar meer ook niet. Het is niet de taak der maatschappij om de zekerheid voor het individu volledig te maken. Het is wel de taak van die maatschappij om elk individu de mogelijkheid te geven een zekerheid voor zichzelf te verwerven.

Daarin is echter een groot verschil gelegen. Wanneer wij iemand de mogelijkheid geven, betekent dit, dat wij maatregelen moeten treffen, waardoor een ieder - zelfs indien zijn mogelijkheden beperkt zijn - zich toch kan verzekeren van b.v. een redelijk inkomen op de oude dag. Dat zou kunnen gebeuren door verzekeringssystemen, waarbij de administratieve kosten zo laag mogelijk worden gehouden, de rente cumuleert en bovendien de staat, die dit beleggen kan in staatsleningen, een garantie schept - niet op basis van munteenheid maar op basis van koopkracht ten tijde der belegging. We zouden b.v. een goudnorm kunnen gebruiken. Dus op goudbasis. Op deze manier geeft men een ieder lust in het leven. Want het is noodzakelijk, dat wij binnen die maatschappij in de eerste plaats voor onszelf iets kunnen bereiken.

Bereiking is een noodzaak voor elke mens. Het klimmen, het worstelen, het iets tot zijn eigendom maken, het iets voor zichzelf hebben verworven, is de grootste bevrediging, die men hem geven kan. Dit mogen wij de mensen nooit ontnemen. Dus is het zelfs de taak van de maatschappij om naast een redelijke waarborg - dat wie werkelijk streeft, ook slaagt - tevens de noodzaak te stellen tot strijd voor het geheel der gemeenschap.

Dit brengt ons tot de regeringsvormen en al hetgeen daarmee gepaard gaat - want ook dit heeft wel degelijk een zeer grote invloed -: de sociale verhoudingen binnen een maatschappij. En ook hier moeten wij helaas weer beginnen met enkele fouten te signaleren. Regerende groeperingen en partijen, zijn over het algemeen geneigd systemen te bedenken, die hun eigen overmacht zo lang mogelijk zeker stellen. Dit kan

gebeuren op zeer democratische manier. Maar het neemt niet weg, dat een werkelijke beïnvloeding van de regering door de kiezer meer en meer wordt uitgesloten in een democratisch bestuur. Dat in een totalitair bestuur de invloed van de massa eenvoudig wordt genegeerd. Wat noodzakelijk is, is een bestuur, dat zodanig plotseling geheel kan vallen of hernieuwd kan opstaan, dat hierdoor alleen reeds een beantwoorden aan eigen beloften tot noodzaak wordt gemaakt.

Zo zijn er meer punten, waarop wij natuurlijk nog kunnen ingaan. Maar het voornaamste punt juist van deze regeringsvormen lijkt mij dit: Een voortdurende publicatie - niet slechts in staatsbladen maar b.v. in alle dagbladen en via alle publiciteitsmedia - van de ware stand van zaken. Dus het bezit, dat de staat heeft, de schulden, die de staat heeft e.d., de uitgaven, die de staat heeft gedaan - liefst enigszins gespecificeerd - zou als een noodzaak moeten worden gesteld. Daarnaast een zodanig kiessysteem, dat - gebonden aan beloften - men slechts daardoor een zekerheid kan krijgen voor een kortere periode. Boven een dergelijk bestuur zou echter moeten worden geplaatst een reeks van eenmalig gekozen staatslieden, b.v. voor een periode van tien jaar, wier taak het is de algemene staatkundige structuur in een vaste lijn te brengen en vorm te geven, aangepast aan de ogenblikkelijke eisen van het volk, van de maatschappij als zodanig. Dit betekent, dat de invloed van het individu groter wordt op het verloop der staatszaken, dat de voorlichting van de staat groter is t.o.v. het individu, en dat men op deze wijze beter weet waarheen men gaat, beter weet waarvoor men werkt en strijdt en waarvoor men bijdraagt in de kosten van de staat. Iets dergelijks zou ongetwijfeld sterk kunnen meewerken aan een werkelijke democratisering van de regeringsvormen. Het zou echter ook veel bijdragen tot het gevoel van eigenwaarde van de mens, die - juist wetend omtrent een staatsbestuur - niet meer meent gestuurd of gemaacht te worden, maar er zich van bewust is ook zelve een keuze te hebben gedaan.

Dan heb ik hier dus eigenlijk weer voldoende geschilpunten opgeworpen voor een uitermate levendige discussie. En om nu een klein beetje rekenig te houden met de tijd en met vertraging, zou ik U willen voorstellen om te pauseren. Dan kunt U dadelijk daarna overgaan tot een discussie, waarbij ik hoop, dat de vonken er weer af zullen spatten.

D I S C U S S I E S.

x in de kantlijn betreft de vraag.
- " " " " het antwoord.

Zo, nu is het woord weer aan U. Dus ik wacht nu op alle spitse en strijdvaardige opmerkingen aangaande het onderwerp. Wie begint?

x Mag ik beginnen met even terug te komen op mijn opmerking van daarstraks? U vroeg "redelijk", en toen heb ik tamelijk cru geantwoord "niet redelijk." Het was niet zo bedoeld. Mijn verontschuldiging, als het U getroffen heeft.

- Er is helemaal geen verontschuldiging noodzakelijk. Laten we zeggen: U heeft Uw mening gezegd, zoals Foster Dulles de zijne meestal zegt.

x En dat ogenblik, waarop ik dus even uit de toon viel, was daar, waar U sprak over de - mag ik het zo even aanduiden - laagste stand. U sprak over de 6 klassen lagere school met nog wat uitgebreid onderwijs. Als maximum. Ongetwijfeld dus de grote meerderheid der bevolking.

- Ja.

x En juist in dat gedeelte van Uw betoog, viel het mij op, dat U - en hier gebruikte ik de uitdrukking "gekleurd" - het heeft opgehangen aan de excessen, die optreden; zoals - om een paar woorden van U te herhalen - echtscheidingen, bendewezen, e.d. Nu weet ik wel, aan de excessen van een gemeenschap ken je de gemeenschap. Maar Uw betoog werd daaraan opgehangen. En daarom sprak ik van gekleurd.

- Nu, dat is niet helemaal juist natuurlijk. Want ik meen toch ook wel bekend te mogen veronderstellen, dat de uitingen van een groep of klasse - in excessen gezien - in feite een weergave is van de neiging van een gemiddelde. Dit betekent dus, dat datgene, wat tot uiting komt bij enkelen, een weerspiegeling is van opvattingen, die in meer of mindere mate praktisch bij een ieder van gelijke klasse en instelling leven. Vandaar dat ik moende terecht mijn betoog te mogen ophangen aan een illustratie met excessen, omdat men eigenlijk - wil men illustreren, zoals ik heb gedaan - dat nooit kan doen door een gemiddelde te nemen. Dan blijft men nog algemener en vager dan ik noodzakelijkerwijze toch al moest zijn. Dus ik stel van te voren, dat als er 100 mensen zijn en van die 100 mensen zijn er 5, die werkelijk een verre wandeling maken, de drang, die tot die wandeling heeft geleid (dus verplaatsing van omgeving, e.d.) in - zij het misschien mindere mate - 90 anderen aanwezig zal zijn. En ik wil dan deze gehele drang dus weer zien als een weerspiegeling van bepaalde pressies, uitgeoefend door het milieu. Dus op die manier ben ik gekomen tot die verklaring.

x Ja. Maar in dit geval sprak U van excessen, die - zoals echtscheiding en bendewezen - eigenlijk uitwassen zijn.

- Pardon, echtscheiding, houding bij echtscheiding, e.d. Dus met andere woorden de wijze, waarop men in een geval, dat de innerlijke verlangens tot uiting komen, reageert. Dit houdt dus in, dat - nemen wij een gemiddelde van 1000 mensen van deze stand - echtelijke ontrouw daar bij zal voorkomen in ongeveer 110 gevallen.

x Dus U spreekt niet over echtscheiding maar over echtelijke ontrouw.

- Echtelijke ontrouw. En dat de houding, door mij omschreven in die 110 gevallen, toch zeker bij ongeveer 94 à 95 voorkomt, wat rijkelijk veel is. Maar dan impliceer ik in dit getal van ongeveer 10 % feitelijk echtelijke ontrouw, dat een begeerte tot echtelijke ontrouw uit ongeveer 60 % bestaat.

Wanneer ik zeg bendeforming, dan neem ik dus de vorm, die het meest spectaculair is. Maar laten wij niet vergeten, dat iets, dat heel

veel op bendeforming lijkt, ook onder andere condities tijdelijk tot stand komt en dan onschuldig heet. Ik denk hier b.v. aan leden van een klaverjas- of een vissers- of biljartclub, die een dagje uit zijn, en die in hun gedrag tegenover de omgeving - zij het joviaal en misschien lang niet altijd hinderlijk - toch ook een dergelijke exclusiviteit aannemen, waarbij dus de bendeforming hier blijkt inhaerent te zijn aan de instelling van deze mensen. En dat moegt U niet over het hoofd zien. Wanneer ik dus datgene neem, wat in het oog springt, dan staat dit gelijktijdig voor zeer vele andere factoren, die de gelijke indruk geven, maar die niet opvallen en daarom als illustratief materiaal meestal minder waarde hebben. Om nu een heel aardig voorbeeld te nemen, dat U, wanneer U zich bezig houdt met sociologie, sociaal werk, e.d. zeker kent: de groepjesvorming in personeelsbeweging. Wanneer er een personeelsvereniging is, zien we daar twee of drie groepsvormingen meestal optreden. Van die twee of drie groepsvormingen vormen zich meestal twee pressie-groepen, terwijl er één een initiatief-groep is. Deze groepen gedragen zich t.o.v. de andere misschien heel prettig en aardig, maar vormen een innerlijke clan, die schijnbaar aparte wetten gehoorzaamt binnen het geheel. Dat kunt U nagaan.

Dan hebben we daar dus ook weer bendeforming, zij het aangepast aan het milieu en niet leidend tot excessen - dat geef ik graag toe - dan wel in een zo beperkte mate, dat ze binnen de grenzen kunnen worden gehouden. Maar de drang blijft aanwezig. Het eigenaardige is echter, dat we deze excessen (dus deze groepsvorming met pressie of met uitvoeringsinstinkt) in veel sterkere mate vinden bij de lager ontwikkelde dan bij degenen met een gemiddelde ontwikkeling.

x Waarom koppelt U dat aan ontwikkeling?

- Wel, omdat eigenaardig genoeg ontwikkeling de houding tegenover de wereld bepaalt. Want de mens is tegenwoordig niet zoeer meer afhankelijk van zijn rang en stand en zijn geboorte alswel van de wijze, waarop hij de wereld ziet en dus ook de wereld benadert. Benadering van de wereld is in de moderne tijd veel belangrijker geworden dan feitelijke plaatsing of functie daarin. En juist omdat die benadering zo belangrijk is, is ook het weten, het begrip van de wereld veel belangrijker geworden. En nu stellen wij, dat die ontwikkeling - aan de hand van scholen globaal getaxeerd - dus een weergave is van het gemiddeld begrip, dat men heeft tegenover de wereld; van de gemiddelde kennis, die men heeft omtrent de aspecten, die zich in de wereld voordoen; en als zodanig van de eigen reactie tegenover de wereld.

x Het is een zienswijze. Ik zou het liever koppelen aan sociale status.

- Het eigenaardige is, dat sociale status niet altijd bepalend is hiervoor. Om U een voorbeeld te geven, dat sociale status in twee gevallen bij één persoon absoluut niet bepalend was, denkt U eens aan Renault. Een bekende figuur, die ik neem. U kunt zeggen een excès, maar er zijn er meer van die soort. Hij, die als lid van een goede familie zou moeten behoren tot een hogere sociale status, begint als mecanicien en is mecanicien pour soi en pur sang. Deze mecanicien gaat om met gewone mecaniciens als de beste vriend, bereikt daardoor in het milieu der mecaniciens een mogelijkheid en een prestatie, die menig ander hem ongetwijfeld benijden zal, maar komt gelijktijdig door zijn stijgen in verantwoording tot een afzondering van het milieu, waarin hij pur sang en pour soi past, terwijl hij zich ^{niet} kan aansluiten bij het hogere milieu, waarin hij qua geboorte thuis hoorde. Hier is de sociale status, die in alle gevallen steeds blijft "erfgenaam van goede familie en behoorlijk rijke ouders" dus helemaal buiten geding. Het is de ontwikkeling van de mens en zijn belangstelling, die hem maakt tot wat hij is. En die ten slotte ook zijn mislukking in de hand werkt. Het is heel typisch.

x U bedoelt Paul Renault?

- De autofabrikant, die op het ogenblik nog leeft. Zijn broer is

toch indertijd gestorven bij de een of andere race.

x Ja, ja, ja, er zijn nog grote processen daarover lopende.

- Ja, dat ook. Dus daar heb je een eigenaardig voorbeeld, als we het hier nu hebben over een milieu als bepalend, een sociale status bepalend voor wereldhouding, waar dat niet opgaat. En zo kan ik U er heel wat meer geven. Neem nu b.v. een boerenzoon, die een behoorlijke opvoeding heeft, ondanks het feit, dat hij komt uit een milieu, waar die opvoeding lang niet normaal geacht kan worden. Deze wordt eerst procuratie-houder, gaat nog een stapje verder, komt in de sociale beweging (de vakbeweging) terecht, komt uit de vakbeweging terecht in de Kamer, komt uit de Kamer terecht op een ministerszetel. Wat is het vreemde? De opvoeding van deze mens (dus zijn weten) bepaalt zijn instelling tegenover de wereld en zeker niet zijn oorspronkelijke sociale status. De opvoeding heeft bepaald in welk milieu hij zich bewoog. Dus zijn opvoeding heeft zijn sociale status door alle fasen heen beïnvloed en ten slotte gericht. Die was dus originierend voor de status, die U neemt als beslissend te moeten aannemen.

x Ja, maar we zien op het ogenblik toch nagenoeg altijd, dat de meeste ministers uit de gegoede milieu's komen.

- Dat is ongetwijfeld waar. Waarom? Omdat nu eenmaal de invloedssfeer en al wat er bij hoort het gemakkelijkst bereikt wordt, wanneer men in de eerste plaats de opvoeding heeft, die daarvoor nodig is en mogelijk een academische graad, als het kan (dat is een goede opvoeding) plus de nodige belangstelling voor wereld en politiek, niet waar? Maar hier is de opvoeding bepalend en niet het milieu. Want we kunnen U aantonen, wanneer U de moeite wilt nemen om de afkomst na te gaan van - laten we zeggen - een gemiddelde van 300 hoofdamttenaren van een van de ministeries - of als U dat liever heeft, neemt U de Kamerleden er maar bij - dat bij dezen alleen maar een betrekkelijk klein percentage van gegoede ouders is en dus a.h.w. door erfelijke kwaliteiten en milieu in deze positie gemanoeuvreed is. Er staat tegenover, dat bijna 40 % van die ambtenaren - wat dat betreft ook van de Kamerleden - oorspronkelijk stammen uit middenstands-milieu's en dat nog altijd een 10 % uit arbeiders-milieu's stamt. Er is dus geen redelijke aanleiding m.i. om hier sociale status als beslissende factor te beschouwen. Ik geloof, dat wij eerder de mogelijkheid tot opvoeding, dus het weten en de daaruit voortvloeiende wereldbenadering moeten zien als bepalend voor de status, die verworven wordt. (Sociale status dus zijnde uitdrukking en niet oorzaak in dit geval.) Ik geef toe, we kunnen van mening verschillen. U hoeft het niet met me eens te zijn. Daarvoor is juist een discussie.

x De regering, die wij nu hebben, n.l. degenen, die de meeste invloed hebben, dus de socialisten, worden eigenlijk gegeremd of gestuwd door de vakbonden en dan moet ze wat terug doen en dan moet ze er zo centje op een plaats zetten, een goed baantje geven, anders gaat er te veel stemmenmateriaal verloren. Voor wat hoort wat.

- Dat is ook naar zeer ten dele waar. Het vreemde is, dat alle vakbonden van de wereld niet in staat zijn een incompetentere regering op haar plaats te houden. Met andere woorden competentie is wel degelijk een noodzaak, moge daar ook verder eenzijdigheid bij zijn, soit. Hetzelfde geldt voor ambtenaren. We willen graag aannemen, dat onder de lagere ambtenaren een redelijk aantal incompetenten schuilt. Dat is overal het geval. Het vreemde is echter, dat in de topklasse (uitgezonderd bij de militairen, daar liggen de verhoudingen anders) dat dus in de topklasse de ambtenaren over het algemeen gesproken een zeer behoorlijke opvoeding hebben, een zeer behoorlijk weten en dat zij zeker competent zijn tot vervulling van hun functie, ook wanneer de wijze, waarop zij dit doen, dan vaak een speciaal ambtelijk karakter krijgt, zodat ze de ambtsschimmen nogal eens berijden. Dat doet echter aan hun ambtelijke competentie weinig af of toe. Dat ik voor de militairen een uitzondering maakte, ligt wel

aan het speciale karakter van elke militaire organisatie, waarbij discipline de hoofdtoon heeft. Zolang dat het geval is, zullen niet degenen met de grootste capaciteiten aan het hoofd komen, maar wel degenen met de dikste huid. Dikheid van huid is voor een militair een zeer belangrijk iets. Een zekere insensitiviteit is hier dus meestal meer bepalend dan weten. En dan kunnen wij daar verder bijvoegen, dat onder de militairen - juist door de starre houding van het geheel (discipline, alles op zijn plaats) - natuurlijk de sociale status binnen het militair geheel een heel grote rol speelt. Een veel grotere rol dan feitelijk redelijk is. Maar dat is dus alleen maar bezien van uit een burgerstructuur. Van uit een legerstructuur kunnen we dat weer anders bezien en zeggen: Het gaat hier in de eerste plaats om autoriteit zonder verdere bijkomstigheden. Autoriteit is een noodzaak; het vermogen om te beslissen en te bevelen. Daarnaast is kennis nodig, maar niet in de eerste plaats. Kennis zonder de kracht tot besluiten en bevelen - ongeacht de gevolgen - is in een militaire inrichting en een militaire opbouw absoluut overbodig, daar hebben zij niets aan. Die kunnen hoogstens de bedienden worden van degenen, die het zeggen.

x Maar die competentie, waar U het net over had, die is toch ook in vele gevallen afhankelijk van de smeer. Want ze zeggen wel eens: De kat likt de kandelaar terwille van de smeer. En dat is hier ook het geval. Want er zijn mensen, die de competentie wel hebben. Maar wanneer ze niet tot de bepaalde gekleurde richting behoren, die momenteel aan de macht is, kunnen ze hun competentie niet uitoefenen.

- Met andere woorden - en dan komen we weer eventjes terug op wat we zo even hebben gezegd - op het ogenblik dat door een centralisatie een reglementatie van uit de regering plaats vindt, die boven de gewenste norm uit gaat, het initiatief van de individuen als zodanig verstikt wordt. Dat ben ik direct met U eens. Maar dat neemt niet weg, dat die competentie aanwezig blijft en dat die competentie gebaseerd blijft - we moeten de aanleiding tot dit gesprek niet uit het oog verliezen - op de opvoeding, op het weten, nietwaar? Daar gaat het om. En nu ben ik het graag met U eens, dat de eenzijdigheid van een partij-regering met haar zeer speciale, niet voor het geheel maar voor een bepaald deel bestemde doeleinden, zeker heel veel redelijke regelingen onmogelijk maakt. Maar zelfs in dat geval mogen we nog zeggen, dat degenen, die in staat zijn redelijke regelingen onmogelijk te maken en zodanig te vervangen, dat ze passen in een eenzijdig gericht bestuur - want dat is dan ook noodzakelijk - wel degelijk competent moeten zijn, want anders zaken ze er ook een knoeiboel van. Dat was het, waar het om ging.

x U heeft betoegd, dat wanneer men de zorg op zich moet nemen voor mensen, die niet meer in eigen levensonderhoud kunnen voorzien, men dat eigenlijk nooit te mooi mag doen. Men moet het dus doen op een bepaalde basis, een minimum-basis. De sociale praktijk van tegenwoordig neemt dat wat ruimer op, dan het zo klinkt.

- Helaas wel, ja.

x Toch valt er wel iets voor te zeggen; want men moet ook zorgen voor het aankweken van verantwoordelijkheidsgevoel. Acht U dat verkeerd?

- Ik acht het in dit geval verkeerd, en ik zal trachten U duidelijk te maken waarom. Wanneer wij een minimum stellen aan levensbehoefte, dat hoog is, betekent dit in feite een soort beloning voor incompetentie tijdens het leven. Ik weet niet, of U het als zodanig kunt beschouwen. Maar ongeacht het feit, dat ik alle ouden van dagen rijkdom gun - daar begin ik mee - moeten wij toch eens overwegen, wat in feite heel vaak zal gaan gebeuren. De staat of een andere instantie, waarborgt een redelijk levensminimum en beperkt daarmee b.v. de onderhoudsplicht van de kinderen enigszins, of maakt ontduiking van die onderhoudsplicht gemakkelijker. Bewerkstelligt dus zo in de eerste plaats een vermindering van de werkelijke band - die m.i. behoort te bestaan, indien de staat is

gebaseerd op het gezin.- zodat de kinderen voor hun ouders zorgen, zodra deze daartoe niet meer in staat zijn het zelf te doen. Dat is punt 1.

Punt 2. Wanneer ik de zekerheid heb, dat ik een bepaald bestaansminimum zal verkrijgen van staatswege of van een andere instantie, dan zal ik meer geneigd zijn mij te buiten te gaan aan luxe-artikelen en minder geneigd zijn voorzorgen te treffen voor die oude dag. Dit betekent in feite, dat niet betaald wordt door de gemeenschap voor het onderhoud van de ouden van dagen, maar dat betaald wordt voor de luxe van degenen, die rekenen op die bijstand. Dit houdt dus ook weer in, dat het gevoel van verantwoordelijkheid tegenover de gemeenschap en zichzelf verzwakt, naarmate de verzorging royaler en ruimer is. Dan zou het dus logisch zijn m.i. - en dat wil ik nog graag eens herhalen - om een minimum te garanderen door b.v. ouden van dagen, die niet in staat zijn op een andere wijze in hun levensonderhoud te voorzien, de gelegenheid te bieden - niet de dwang, de gelegenheid te bieden - zich in staatsinrichtingen te begeven, waar gezorgd zal worden voor een redelijke kleding, een redelijk onderdak en een redelijke voeding, waarbij echter geen luxe zal worden verschaft.

x En dat is dan precies, wat gebeurt.

- Dat is helaas niet wat gebeurt. Wat gebeurt is dit: De ouden van dagen worden ondergebracht in verblijven, die een zekere luxe niet ontberen; en zelfs dan voelen ze dat nog heel vaak als een ramp. Er wordt hun de gelegenheid gegeven om b.v. te luisteren naar radio, televisie te zien, kopjes koffie te drinken, koekjes en plakjes cake te genieten, kortom zo'n beetje alles nog mee te krijgen wat het leven geeft, zij het in beperkte mate. Het minimum, waar ik het over heb, ziet er enigszins anders uit. Het ziet er zelfs wat onaangenaam uit en doet U misschien denken aan de volgens velen zo slechte jaren van 1880-1920, n.l. de slaapzaal. Mannen en vrouwen gescheiden. Voor de mannen misschien eens in de week een zakje tabak en dan liefst niet van de beste. Beperkte mogelijkheid tot het ontvangen van bezoek, beperkte mogelijkheid tot uitgaan, verplichte rust en wat dies meer zij. Het klinkt erg hard.

x Ja, zo iets als een gevangenis.

- Neen, niet als een gevangenis. Niet als een gevangenis, want een gevangenis betekent een vrijheidsberoving. Maar een milieu dus, dat zodanig onattractief is, dat men dit slechts als uiterste redmiddel zal gebruiken. Dan verder, binnen deze instellingen de mogelijkheid om door zich nuttig te maken - U zoudt waarschijnlijk weer zeggen net als in een gevangenis - zekere kleine emolumenten te verkrijgen. De consequentie hiervan zou zijn, dat waar velen thans zich gemakkelijk door de kinderen dan maar in een tehuis laten doen, dan wel met Uw "leven van Drees" en toestoppertjes zo nu en dan er aardig komen, dan de verantwoording zou vallen op de kinderen en dezen gedwongen zouden worden datgene te doen, wat ze toch wel verplicht zijn voor de ouders, die hen hebben groot gebracht.

x Ja, maar dat is de wet; dat zegt de wet.

- Ja, dat zegt de wet. Maar dat wordt niet uitgevoerd, dat wordt ontdoken. Verder: het feit, dat de ouders dan inderdaad in een onaangename positie komen, is een geestelijke en morele pressie, die dan ook t.o.v. de omgeving werkt en het zo de kinderen heel wat moeilijker zal maken dan heden ten dage om hun ouders dan maar aan staatszorgen over te laten.

x De woningnood is ook een motief om de ouders daaraan over te laten.

- Ja, er zijn nog wel meer van die motieven. Maar kijk eens, wanneer wij een morele pressie scheppen, dan doen we dat niet door een tehuis te geven, waarvan je kunt zeggen: "Ja, maar ze hebben het er toch goed; ze mogen radio hebben en ze hebben hun eigen kamertje. En er is televisie en ze krijgen nog eens van de buurtvereniging een concertje en een voor-

stellinkje; en ze krijgen nog een zakcentje." Dat klinkt te mooi. De feiten zoals ze zijn, daarvoor heb ik gepleit.

x Ja, maar er is toch nog een andere kant ook?

- Er is een andere kant; en dat is wel, dat het voor die oude mensen ellendig zal zijn.

x Ja, maar ook, dat ze in een positie waren, dat ze geen geld konden sparen voor de oude dag.

- Wanneer ze eerlijk in die positie zouden hebben verkeerd, dan zouden ze behoord hebben tot het aantal ongelukkige mensen, waarvan er maar heel weinig in Nederland zijn, die zelfs geen steun hebben getrokken. Want indien men zich werkelijk de moeite getroost om in zijn leven wat te sparen en wat te verdienen, dan kunnen de meesten het wel.

x Denkt U?

- Dat weet ik wel zeker, mijn waarde vriend. Wanneer we op het ogenblik zien, tot welke mate men zich aanschaffingen van zuiver luxe-artikelen permitteert; wanneer we zien, hoe overdadig in vele gevallen stoffering en inrichting is en meestal nog onsierlijk ook; wanneer we verder zien, hoe de voedingsgewoonten niet slechts weelderig maar zelfs ongezond worden in vele gezinnen; wanneer we zien, hoeveel gelden worden uitgegeven voor op zichzelf bijna dwaze dingen, (b.v. we zijn sportliefhebbers, we betalen f. 2.50 voor een staanplaatsje in het sportstadion, dat kan er wel af; en dan voetballen we zelf natuurlijk niet, want dan moeten we ons moe maken. Al dit soort dingen. We kopen een dure radio, want per slot van rekening ik zou natuurlijk wel gitaar of accordeon kunnen gaan spelen, maar ja, dit is veel gemakkelijker en veel leuker. Bij de fanfare gaan, ben je gek; dan moet je maar op repetities komen. Geef mij mijn vrijheid en mijn radio maar. Een goed boek lezen van 18 centen uit de leesbibliotheek? En dat is nog duur genoeg! Neen hoor, we kopen een televisie; dan laten we ons wel door de culturele verdwazing zoet houden.) neem mij niet kwalijk, mijn waarde vriend, dat zijn aspecten, die op het ogenblik in het leven van de doorsnee-burger overheersen. Gaat U eens kijken waar de meeste televisie-antennes staan. Die staan zeker niet in de eerste plaats in de buurten van de werkelijke intellectuelen. Die vind je voor het grootste gedeelte - en meestal gedeeltelijk verfromfaaid ook nog - neergeplant in die omgeving, waar de doorsnee-arbeider woont. Deze hang, deze ongezonde hang naar luxe, en dit geloof, dat de gemeenschap dan wel voor de rest opkomt, dat leidt tot mistoestanden, die....nu ja, op zijn minst genomen idioot zijn.

Dat is net hetzelfde als bij een staking. U heeft hier op het ogenblik in Den Haag een staking in de bouwbedrijven, nietwaar? Nu is deze staking een redelijke en een logische staking. Niet om de beweegredenen, die kunnen wij natuurlijk niet accepteren. Maar wel om het feit, dat men hier zonder uitkeringen staakt uit overtuiging, en dat hier sympathiserenden de kosten opbrengen. Dat is dus een staking in zijn werkelijk beeld, een conflict, waarbij men dus niet rekent van tevoren, dat men een vergoeding krijgt. Daar stel ik tegenover een staking in de havenbedrijven in Rotterdam, een aantal maanden geleden door een zekere groepering georganiseerd, waarbij de stakers meer hadden, wanneer ze niets deden, dan wanneer ze aan het werk gingen.

x U bent heel goed op de hoogte.

- Waarde vriend, anders kan ik niet over die onderwerpen praten.

x Mag ik even iets opmerken over die staking in de bouwbedrijven? Het gaat toch het meest om de zwarte lonen, die er af zouden gaan.

- Neen. Weet U waar het om gaat hier, in de bouw dus? Nu moet ik eventjes terugrijpen, want dat is erg recent. Er is een gewoonte geweest om toeslag op toeslag te verlenen aan de bouwvak-arbeiders. Men heeft ze dus wel zeer verwend. Men heeft dit gedaan, omdat er een zekere spanning op de arbeidsmarkt was, en daardoor een groter aantal bouwvak-arbeiders gebruikt kon worden, dan er in feite aanwezig was.

We kunnen dus dit premie-systeem zien als een elkaar opjagen van de ondernemers, die proberen zoveel mogelijk arbeiders vast aan zich te binden. Dat kunt U vatten. Dit kon natuurlijk niet worden vastgelegd in overeenkomsten als gemeenschappelijke arbeidscontracten e.d., want het was in de eerste plaats niet geheel zuiver wettelijk. In de tweede plaats.....

x Het was verboden bij de wet.

- Dat was voor sommige gevallen verboden. Bij andere gevallen kan gezegd worden, dat het semi-legaal was, b.v. het geven van een duurtetoeslag plus een compensatie voor z.g. tijdverlies bij transport naar de arbeid en van de arbeid was gepermitteerd. Wanneer dan voor die uren transportlonen werden uitbetaald van 4 tot 6 gulden per uur, was dat iets, dat overdreven kon heten, maar dat binnen de wettelijke maat viel.

x Ja, indirecte ontduiking.

- Juist, ontduiking, goed. Nu heeft men dus deze mensen gewend aan een dergelijke beloning als hun recht; ja, men heeft hen geprobeerd te kopen door hogere - zoals U het dan noemt illegale-vergoedingen toe te kennen. Nu blijkt plotseling de arbeidsmarkt zich te ontspannen, terwijl gelijktijdig de spanning in de kapitaalmarkt groter is geworden. Dus de ondernemer heeft geen behoefte meer aan zoveel arbeiders en de regering - indirect door ondernemingsraden hierbij geadviseerd - besluit dus, om de overmatige belasting van de bouwprijs door te hoge lonen te verminderen en daardoor de huizenbouw op een redelijker peil te brengen. Wanneer n.l. de bouwprijs lager wordt, wordt de aankoop-mogelijkheid voor meer klassen redelijk en kan dus gesproken worden over een bouwprijs-vermindering, althans een compensatie voor de stijging van bouwmaterialen. Het was dus wel erg belangrijk. Maar dit is een algemeen belang, wat deze mensen, die eigenlijk toch overbetaald zijn uit concurrentienijd tussen de ondernemingen (daar doen zelfs gemeentelijke ondernemingen aan mee, nietwaar) zeker niet behoeven te nemen. Wanneer hun arbeid gisteren zoveel waard was, waarom zou hun dit dan vandaag niet waard zijn? Hier is dus eigenlijk een verschil ontstaan in waardering, waarbij de ondernemer de arbeidsbehoefte waardeert en de werker de beloning van zijn arbeidsprestatie.

x Maar dat is toch vraag en aanbod?

- Vraag en aanbod is het van uit het standpunt van de werkgever. Van uit het standpunt van de werknemer is het een redelijk loon voor een redelijke prestatie.

x Maar wie zal zeggen, waar het loon redelijk is? Waar ligt de grens?

- In de meeste gevallen ligt de grens alleen in het mogelijke; de stimulerende factor is de fantasie van de werknemer en de remmende factor is het onvermogen van de werkgever.

x Maar als we zien naar verschillende bedrijven - daar wil ik even op overschakelen - hoe daar mensen, die geen loon naar prestatie krijgen, opgejaagd worden door de econoom, waar ze aan de lopende band moeten staan, daar komt dan toch een zekere prestatie-winst uit - wat dan ook zwart is - voor de bedrijfsgroepen of voor de mensen, die feitelijk daar aandeelhouders van zijn. Lijkt U dat niet hetzelfde?

- Dat is niet precies hetzelfde en wel hierom: Wij moeten rekenen, dat men alleen aan zo'n band behoeft te staan, wanneer men niet in staat is iets beters te presteren en dus gedwongen is de looncondities en de werkcondities, die worden opgelegd zonder meer te accepteren. Met andere woorden als de arbeider in staat is om beter te presteren, dan kan hij eenvoudig langzamer werken en indien dat niet bevalt, kan hij eenvoudig weggaan. Dat is inderdaad - U heeft het over bandwerk - in vele gevallen gebeurd. En de poging om te werken met tijdopnemers om dus een inzicht te krijgen in de werkelijke productiekosten wordt door de arbeider vaak verhaspeld tot een opjaagsysteem, wat lang

niet altijd het geval is. Overigens mag ik hier één opmerking plaatsen, die niet iedereen hier aanwezig zal appreciëren, maar die toch waar is: dat voor vele bedrijven de beste economie zou zijn te beginnen met de economen opzij te zetten. Omdat de economen zulke detailzoekers zijn geworden, dat ze de grote lijn meestal ten dele uit het oog verliezen en daardoor vergeten, dat het kostbaarder is om door onderzoekingen van vijf maanden door 3 mensen 1/10 seconde te winnen in een bepaalde handeling, dan om die handeling eenvoudig langzaam maar zeker zich te laten normaliseren zonder deze speciale aanduiding.

x ? (Vraag onverstaanbaar).

- Waaron?

x Omdat het gesanctionneerd wordt door de staat, de staatseconomie, de staatsleer.

- Pardon, economie is geen staatsleer, maar een staatsbehoefte.

x Maar wat men dan economisch noemt. Op z'n amerikaans. Gangstermethoden.

- Nou, U denkt tamelijk verward, want een gangster-methode is precies het tegengestelde. Wil ik U het verschil geven tussen een beeld van een staatseconomie, zoals het hier wordt gevoerd en een gangster-methode? Dat is misschien wel aardig. (Als U vindt, dat ik teveel tijd in beslag neem, zegt U het maar.) Kijk eens, dan begin ik eerst met de gangster-methode. "Het kan mij niet schelen, Piet, wat je doet, als ik er maar aan verdien; en als ik er niet genoeg aan verdien, dan mol ik je." Dat is gangster-methode. En nu de staatseconoom. "We zijn verplicht U een levensminimum te bieden en wij moeten zoeken naar wegen om U inderdaad dit levensminimum te garanderen. Dientengevolge moeten we de minimum-prestaties vaststellen, die U verplicht bent te leveren, wilt U recht hebben op hetgeen U werkelijk toekomt." Er zit een klein verschil in. En nu kunnen wij erover praten natuurlijk.

x Allebei een stok achter de deur.

- Allebei een stok achter de deur. Het gangsterisme laat een zo groot mogelijke vrijheid, houdt zich niet bezig met morele verplichtingen, houdt zich ook niet bezig met sociale verplichtingen, bekommert zich absoluut niet om wat er van U wordt. Dat is gangsterisme. Dat heeft een tijdlang zeker in de Ver. Staten en ook in Nederland bestaan. Wat dat betreft ook in Engeland in heel sterke mate in de textielindustrie. Het z.g. Taylor-systeem b.v. is aanleiding geweest tot dergelijk gangsterisme. Maar de laatste tijd is dit helemaal veranderd en bestaat het ook in de Ver. Staten niet meer. Wat men echter uit het oog schijnt te verliezen, is dit: dat wanneer de arbeider zekere arbeidscondities eist, een zekere beloning verlangt, zekere sociale zekerheden, emolumenten, e.d., dit moet worden opgebracht. En dat dit opbrengen niet kan gebeuren uit het kapitaal, waarmee geproduceerd wordt, maar slechts uit de winst, die de productie opbrengt. Dit betekent, dat naarmate de eisen, die gesteld worden, hoger worden, het noodzakelijk wordt om intenser eisen te gaan stellen aan de arbeiders, opdat men door de eisen hun gesteld hen kan krijgen tot het volbrengen van de condities, die noodzakelijk zijn om het bedrijf te laten voortbestaan en desondanks de arbeider te behouden en te geven wat hij wenst.

x Ja, maar kijk, we hebben diverse patroonsverenigingen. In hun statuten staat o.a., dat ze geen obsessies mogen doen; en toch denken sommige mensen, dat ze dat wel kunnen. Ze spelen allemaal een rol in de obsessies, die ze maken. Dat is ongeveer precies hetzelfde wat de arbeiders willen. Ze eisen hun recht. Of het recht is of verwrongen recht, ze nemen het maar. Kijk, nu heb ik weleens opgemerkt in zo'n tijd, dat als het loonpeil naar de laagte moet van deze mensen, de winst van de andere kant dikwijls zó stijgt, dat.....(onverstaanbaar)....

- Ik vind het een heel rare theorie, die U verkondigt. Mag ik eerst even iets vragen, iets definiëren? In de eerste plaats: U spreekt over

obsessies. In welke zin bedoelt U dat?

x Dat bedoel ik in deze zin. Kijk eens, ik ken b.v. patroons in de arbeidersbeweging, die zeggen: "Ja, jô, ik heb maar werk aangenomen om jullie aan de gang te houden. Ja, wat moet ik nu doen? Weet je wat? Ga jullie brood maar opeten. En kom voortaan een half uurtje eerder." En zo is het 's avonds ook.

- Ja, best. Maar nu is er ook het omgekeerde. Wanneer U een zeker bezit heeft, dan vraagt U daar het gebruiksrecht van, nietwaar? Wanneer een patroon arbeiders aan het werk heeft - wat vaak genoeg voorkomt in een tijd, dat hij niet meer een voldoende winst kan maken van zijn belegging, een voldoende percentage rente plus een voldoende afschrijving zonder arbeiders te ontslaan - dan kan hij zeggen: "Hoor eens, ik wil jullie aan het werk houden, maar werk dan wat harder, dan kan ik er misschien toch uitkomen." Maar U schijnt het andere systeem te prefereren, dat men op het ogenblik heeft. Dat men zegt: "Nu, komen jullie dan maar 2 dagen in de week." Wat op de duur betekent - èn voor de patroon èn voor de arbeiders - een veel groter verlies. Dat is niet redelijk. De arbeider mag egeren voor een minimum werkdag, dat is zijn volste recht. Maar dan moet hij in die werkdag zoveel presteren, dat hij zijn loon verdient. Met andere woorden, dat er een rendabele exploitatie mogelijk is. Wanneer hij dat niet wenst - en laat ons eerlijk zijn, U spreekt over de arbeidersbeweging, maar er zijn veel arbeiders, die dat liever niet doen - dan moet hij de gevolgen daarvan kunnen accepteren. U vraagt U waarschijnlijk niet af nu op het ogenblik de werkloosheid wat is gestegen in Nederland hoe het nu komt, dat de productie per arbeider in sommige bedrijven met bijna 40 % gestegen is. Toch hebben die arbeiders hetzelfde loon van vroeger. Is dat nu een opjagen door de bazen? Neen. Dat is het feit, dat dus 40 % van het arbeidsvermogen aan die baas onthouden werd, terwijl hij ervoor betaalde, omdat die baas toch verplicht was het te doen met wat hij kreeg.

x Of ontstolen; dat mag U ook zeggen.

- Ik gebruik het woord stelen niet graag in een dergelijke conditie. Ik spreek liever van onthouden. En het is heel logisch, dat wanneer de mentaliteit van de doorsnee-arbeider zo is, de doorsnee-werkgever ook probeert aan zijn winst te komen op een manier, die misschien niet altijd fair is. Dus wanneer U dan gaat spreken over het opleggen van extra werktijden - overigens bij onderlinge afspraak, want dwingen kunnen ze je niet - dan spreek ik omgekeerd over de onthouding van gerechtigd prestatievermogen bij acties - die ook hier in Nederland en zelfs in de bouwbedrijven zijn voorgekomen - waarbij men nieuwelingen gewoon dreigde van het werk te trappen, als ze niet wat kalm aan deden. Kijk eens, dat is geen redelijke verhouding.

Er is dus - zoals er altijd geweest is en wel altijd blijven zal - een zekere strijd tussen ondernemer en arbeider. En waarom? Omdat geen van beide groepen in staat is de belangen van de andere partij te begrijpen. En daardoor is het dus noodzakelijk, dat in plaats van de defaitistische propaganda, die veelal wordt gemaakt, het volksopruien, dat men in vele gevallen doet, de ware situatie onder ogen wordt gezien. Want geloof me - of U hoeft me niet te geloven, maar zo is het - dat op het ogenblik een hele hoop ondernemers blij zouden zijn als hun arbeiders inplaats van een vast salaris nu eens genoeg zouden willen nemen met een aandeel in de winst. Of in het verlies. Maar de arbeider eist, dat hij aandeel zal krijgen in de winst en het verlies door de ondernemer wordt gedragen. Dat is natuurlijk onlogisch. Waar de ondernemer dit weet, zal hij dus trachten om elke verliesmogelijkheid te voorkomen door eenvoudig een groot gedeelte van de pressies, die op hem rusten, zo mogelijk op de arbeiders over te dragen zonder dat ze hierin een zeggenschap hebben, wetende dat ze hem anders de kastanjes uit het vuur laten halen.

- x In een hoog-conjunctuur verdient de patroon veel en de arbeider haalt natuurlijk een zo hoog mogelijk loon. Maar nu verandert de zaak. Nu is er nagenoeg geen verdienste, of - zoals U het zo even zei - is er verlies. Wat doet de arbeider?
- Die probeert zijn hoge loon te houden.
- x Vindt U dat consequent?
- Van de arbeider uit gezien wel. Want die ziet dank zij het systeem van prediking der arbeidersbeweging - nu moet ik weer uitkijken, dat ik niemand op zijn lange tenen trap - de ondernemer niet als zijn werkgever en vriend, maar als zijn vijand, die probeert hem alles te ontnemen. Hij moet het er dus maar goed van nemen, waar hij kan. De arbeider is in zijn houding dus zeer consequent. Hij zegt: "Het kan mij niets schelen of jij naar de grond gaat, als ik maar krijg wat ik meen, dat me toekomt." Dat dit op de duur moet leiden ofwel tot een staats-exploitatie, die betekent een dan door de wet gedecreteerde vermindering van lonen die lang niet aangepast zijn aan de noodzaak daartoe, dan wel dat hij alleen nog kan kiezen mee te gaan met de ondernemer en hem niet meer zien als zijn tegenstander maar als zijn vriend. En wanneer dat komt - dus wanneer men ziet, zoals het nu hier en daar in de leidende kringen begint te schemeren, dat arbeider en ondernemer van elkaar volkomen afhankelijk zijn en dus tot een zo hecht mogelijke samenwerking moeten overgaan - dan krijgen wij een consequenter beleid en dan zal ongetwijfeld gebeuren, wat hier en daar trouwens al gebeurd is, dat arbeidersgroepen genoeg nemen met een loonderving of -vermindering, omdat zij weten, dat slechts op die manier de ondernemer zijn exploitatie kan voortzetten. Maar dan krijg je natuurlijk ook de reële verhouding, want dan moet de ondernemer consequent zijn, zodat hij, wanneer de mogelijkheid er is, hetzij in tantièmes of premies hetzij weer door een loonsverhoging wanneer de uitzichten over een langere tijd goed zijn, de arbeider laat delen in elk extra voordeel, dat hij verwerft. Maar dat is een toekomstdroom; het is geen werkelijkheid.
- x Dat is toch in Amerika ten dele al zo? Daar laat men - dat weet ik uit ons eigen bedrijf - de arbeider of werknemer dan in de winst delen door hem een bonus in aandelen te geven.
- Ja, inderdaad. Maar in de eerste plaats is het aantal ondernemingen dat dit doet, betrekkelijk klein; dat zult U met mij eens zijn. In de tweede plaats is de uitkering van die bonus veelal nog niet direct in verhouding; dat zult U misschien ook met mij eens kunnen zijn. Met andere woorden de arbeider krijgt wel iets, maar krijgt nog niet voldoende, wanneer het goed gaat. Aan de andere kant derft de arbeider niet voldoende, wanneer het verkeerd gaat. Een grotere gebondenheid aan de ondernemer en daardoor de vorming van een sociale eenheid "ondernemer plus arbeiders" zou noodzaak zijn om een werkelijke, homogene, industriële maatschappij op te bouwen.
- x Ja. Maar er staat natuurlijk een politiek achter, want de arbeider is niet deelgenoot geworden in de zaak.
- Ja, nu dat is toch het beste wat je doen kunt, zou ik zeggen.
- x Ja, maar zo bindt hij de arbeider aan de zaak.
- Dat is heel logisch. Maar de arbeider behoeft zich niet te laten binden.
- x Ja, maar dan verliest hij zijn aandeel.
- Neen, aandelen gaan altijd op naam.
- x Hij gaat toch verantwoordelijkheidsgevoel ook dragen?
- Weet U waar het om gaat in dit geval? Wanneer de zaak ook een beetje van jou is, dan loop je veel harder. En wanneer er dan iets kapot gaat, dan denk je: "O, jeetje, daar gaat mijn interest!" En dan probeer je te voorkomen en te redden. Wanneer het je niets zegt, nou dan denk je: "Die rommel uit te zoeken is met te veel werk, hoor; gooi het maar in een hoek, de baas betaalt het wel." Dus om tot een rationeler

exploitatie te komen is dit systeem - onverschillig of het politiek is of niet - uitstekend, terwijl het ten voordele komt van beide partijen.

x Ze zijn deelgenoot.

- Juist. Maar ja, dat ligt over het algemeen nog in een tamelijk ver verschieft, want zelfs daar waar men het doet - en daar krijg je nu het gemene grapje - krijgt de arbeider wel aandelen, maar aandelen, waardoor hij geen enkel zeggenschap verwerft. En dat is het bittere van de zaak.

x Dus een bonus is gelijk aan zo'n aandeel?

- In sommige gevallen wel, ja. Het wordt soms uitgekeerd als een aandeel met beperkt stemrecht, dus toegang tot de aandeelhoudersvergadering. Maar dan moet je toch wel heel wat aandelen bij elkaar hebben, wil je wat kunnen inbrengen natuurlijk. Terwijl de zo beslissende stemmen meestal op de een of andere manier worden verborgen in z.g. preferente aandelen, stem-dragende aandelen.

x Is een bonus niet een gratificatie?

- Een bonus kan een gratificatie zijn, maar een bonus, die wordt uitgekeerd in obligatie of aandeel, betekent, dat het bedrag wordt omgezet in een vordering ten laste van de maatschappij en waarop interest gegeven wordt volgens de geldende gebruiken, zoals bij de kapitaalleningen van deze maatschappij oorspronkelijk zijn aangegaan.

x De Amerikaanse soldaten in 1914 - 1918 kregen ook een bonus na afloop van de oorlog.

- Ja, maar neem mij nu niet kwalijk; per slot van rekening als U op de tram rijdt en ze zeggen: "Het is de 2.500.000ste tram, die rijdt door Den Haag, hier heeft U een rijksdaalder," dan heeft U ook een bonus gekregen. Maar als er een conducteur rijdt en die krijgt als bonus een aandeel - het zal wel nooit voorkomen, hoor - in de H.T.M., zodat hij kan zeggen: "Kijk eens, dat ene moertje van lijn 9 is nou van mij," dan is dus de bepaling "aandeel" hier bij de bonus een omschrijving van de wijze, waarop de bonus wordt uitgekeerd en daarmee tevens van de condities, die aan de bonus verbonden zijn. Zo moet U het zien. Dat was een economisch en sociaal college er even tussendoor.

x Is het mogelijk, dat er drie soorten typen mensen bestaan: motorisch, mentaal en vitaal?

- Ja, kijk eens, nu komen we op een heel ander terrein terecht.

x Ja, maar dat komt er straks weer bij met die ouderdomsrente en zoiets dergelijks.

- Neen, het type bepalen op deze maatstaven betekent een psychologische onderscheiding, die nooit geheel juist kan zijn. Namelijk: zeggen we motorisch, dan bedoelen we dus iemand, die voldoende arbeidskracht en stuwkracht heeft, nietwaar? Met mentaal iemand, die voldoende denkvermogen heeft; en met vitaal iemand, die voldoende levenskracht heeft zonder meer. Een dergelijke onderscheiding is alleen al door de wijze, waarop ze wordt gesteld, onvolledig en kan nooit de juiste omschrijving zijn van de sociale verdeling in de mensheid, zoals die voorkomt.

x Ik bedoel, dat daar gezonde mensen zijn, zwakke mensen en minder vitale mensen in zitten, die beter werken en minder werken, meer verdienen en minder verdienen.

- Ja, allemaal tot Uw dienst, maar wat heeft dat in een samenleving met de zaak te maken?

x Ja, met die samenleving. Kijk eens, al die gesprekken van U hebben allemaal plaats binnen het kapitalistische raam, nietwaar?

- Nu, ik zou niet graag zeggen, dat dit een kapitalistisch raam is. Het is U misschien ontgaan, maar een deel van de stellingen, die ik hier poneer, staan bijna precies zo in de besluiten van de opperste Sovjet van Rusland. Dus dan zou ik moeten zeggen, dat communisme een uitdrukking is van staatskapitalisme; dan heeft U gelijk.

x Het gaat er om, dat een mens een minimum bestaan krijgt. Goed.

Ik heb b.v. gewerkt bij Hus, en als ik dan werkte, had ik die nacht f. 5.- verdiend. Als ik daarmee naar huis ging - dat was met de Paasdag - dan ging ik in een andere winkel twee krentenbroden halen. Die kosten ook f. 5.-. Maar als Hus nou tegen mij gezegd had: "Je moet vannacht bij mij komen werken - ik zal maar zeggen een uur of acht of tien, dan krijg je morgenochtend als je klaar bent twee krentenbroden," dan had ik gezegd: "Meneer, daar begin ik niet aan. Maar ik ben toen thuis wat meel gaan halen en krenten en toen ben ik bij Hus gaan werken in het schaftuurtje en heb ik twee krentenbroden gemaakt en die kosten mij f. 5.-. Toen ik 's morgens naar huis ging, zei ik: "Ik heb toch vandaag voor f. 5.- gewerkt, tenminste voor twee krentenbroden." En nou bedoel ik dat niet alleen met die krentenbroden, maar ook met andere levensbehoeften. Wij hebben feitelijk toch geen geld nodig. Men zegt dan, dat de prikkel tot arbeid niet blijft bestaan, maar een mens heeft behoefte aan werk. Ik werk graag.

Neen, neen, wacht even, U gaat de verkeerde kant uit. We hebben geld nodig, niet omdat het geld op zichzelf waarde bezit, maar omdat het geld het enige ruilmiddel is, waardoor wij elkaars prestaties kunnen belonen zonder in een onmogelijke verwardheid van ruilhandel terecht te komen, zoals in de oorlog. Waarbij dus elke redelijke waarde wegvalt en een ieder als het ware probeert een ander te villen, waar hij kan. Waarbij dan bovendien komt, dat er gebrek ontstaat, doordat men nu eenmaal niet geneigd is bepaalde ruilingen aan te gaan. Het geld is dus in de eerste plaats een middel tot sociale stabiliteit door het zeker stellen van een voortdurende uitwisselbaarheid van alle productie, alle prestatie, alle grondstoffen en wat dies meer zij. Het heeft dus niets te maken met het feit, dat U nu toevallig gewerkt heeft voor twee krentenbroden, want die twee krentenbroden hadden de waarde van f. 5.-. Met andere woorden een ander, die f. 5.- heeft verdiend, b.v. door het in elkaar solderen van elektrische lampen, heeft ook twee krentenbroden verdiend. Maar U had ook Uw f. 5.- kunnen besteden niet aan een paar krentenbroden maar aan een paar lampen.

Als ik nog een nacht gewerkt had bij wijze van spreken.

Neen, niet als U nog een nacht gewerkt had, maar wanneer U eenvoudig afgestapt was van Uw twee krentenbroden.

Als het oorlog is, is het een abnormale tijd en zijn er dus ook abnormale dingen. Ik bedoel, als ik nu eens een 1000 jaar verder kijk, dan gaan we gewoon werken zonder geld, maar je kunt in de magazijnen alles krijgen. Niet zoals in Rusland, zal ik maar zeggen, maar....

Waarde vriend, U raakt verward in de droom van Bellamy. En ik moet zeggen, dat ik de idealen van Bellamy zeer schoon acht, maar dat ze niet te verwerkelijken zijn, tenzij alle mensen moreel en ethisch een praktisch volmaakt wezen vertonen. Waar we nu weten, dat het grootste gedeelte van de mensheid haar enige stimulans in het leven baseert op begeerte en angst, is het begrijpelijk, dat het doen wegvallen van deze beide (de begeerte door de mogelijkheid onbeperkt te verwerven, de angst door een zekerstelling, waarbij een aantasting niet meer mogelijk is) de stimulans tot werkelijke productie en voortbrenging zou wegvallen. Om een bellamyaanse maatschappij op te bouwen zou het nodig zijn, dat de gehele wereld met al haar steden eerst vernietigd werd, opdat uit de puinhopen een dergelijke maatschappij zou kunnen verrijzen.

Komt die tijd, denkt U?

Neen, dat geloof ik niet.

Krijgt deze aardbol niet een rustperiode?

Deze aardbol krijgt een rustperiode, maar als die rustperiode voor de aardbol komt, dan is het met de mensheid afgelopen en dan heeft dus Bellamy met zijn structuur hier ook niets meer te zeggen. Dan heeft geld niets meer te zeggen, dan heeft goed niets meer te zeggen. Omdat wat dan op deze wereld komt van een andere geaardheid is, dus tot een heel

andere sociale ontwikkeling komt met geheel andere eisen zowel aan omgeving als aan medemens.

x Dus wij moeten maar doorhobbelen, tot die tijd daar is.

- Och, je hoeft niet zolang door te tellen, want tegen de tijd, dat U geestelijk genoeg heeft gewerkt en U bent eerlijk genoeg geweest in Uw streven naar het goede, dan heeft U zoveel impulsen uit het leven meegenomen, dan hoeft U niet terug. Dan kunt U hoogstens van bovenaf proberen om een handje toe te steken, nietwaar. Dus U bent niet gedoemd om hier te blijven. Maar U bent wel genoopt de werkelijkheid te zien als de inhoud van het heden en niet de idealen, die men U tekent. Een ideaal heeft alleen zin, wanneer ze verwerkelijkt wordt. Een ideaal kan alleen verwerkelijkt worden, wanneer de mens voldoende stuwkracht ervoor heeft. Naarmate het ideaal groter is, zal het de stuwkracht van meer mensen vragen om het te verwerkelijken. Een totale evolutie - of zo U wilt revolutie - op sociaal, economisch en commerciël terrein betekent een totale omwenteling op deze wereld, waarbij dan bovendien nog moet worden gesteld, dat zolang de huidige religieuze belijdenissen en geloofs-vormen in deze vorm gehandhaafd blijven, deze revolutie daardoor wordt geremd. Het resultaat is dus, dat je de hele wereld zou moeten omgooien om dat tot stand te brengen. U zult begrijpen, dat dat niet kan. Het beeld, dat men ontwerpt om iets duidelijk te maken, behoeft nog niet verwerkelijkbaar te zijn. Dat er een omwenteling komt, ongetwijfeld. Maar deze zal nooit de kant uitgaan van een gelijk aandeel voor ieder. Ze zal wel de kant uitgaan van een minimum-garantie voor allen en een beperking van aantallen, waardoor bij een minimum-prestatie een maximum aan levensgenot kan worden gewaarborgd, mits men zich wil houden aan een minimum aan wetten, die daarvoor gesteld moeten worden. Dat is inderdaad waar. Maar daar volgt dan uit, dat er buiten deze maatschappelijke gehelen andere z.g. borderlines, grensgebieden, moeten zijn, waarin de mens zonder aan de wetten te beantwoorden kan trachten op zijn eigen wijze te voorzien in hetgeen hij noodzakelijk acht voor zijn leven. Je kunt de mens niet onder één grootste gemene deler brengen, zonder gelijktijdig het menselijke van de mens te doen verdwijnen, n.l. het individuele weg te nemen uit het menselijk bestaan. En dat mag men niet vergeten.

x Hoe denkt U op te lossen, dat we naar een betere maatschappij gaan?

- Naar een betere maatschappij gaan, nou dat is heel logisch. Naarmate het machtsevenwicht groter wordt tussen de producent en de kapitaalgever, zal het kapitaal langzaam verplaatst worden naar de producent. Onder producent versta ik hier dus arbeider plus allen, die actief deel hebben in het productie-proces. Dit betekent een wegvallen van een groot gedeelte der z.g. kapitaalbezittende klassen, die niet werkzaam zijn. Een zelfstandig werken zal dus noodzakelijk zijn, wil men deel hebben aan de producten van de maatschappij. Dit betekent gelijktijdig, dat door het werk een grotere gelijkwaardigheid ontstaat en prestatie bepalend wordt i.p.v. bezit. Hebben wij dit punt bereikt, dan zal verder blijken, dat specialisatie in verschillende richtingen het doel wordt van meer groepen. Deze specialisatie betekent, dat besloten industriële gemeenschappen kunnen ontstaan, die in zich eigenlijk werken als een soort kloostergemeenschap met enkele eigenschappen van de middeleeuwse arbeidersbewegingen. U weet wel, de gilden; dat waren ook arbeidersbewegingen. Maar daarin werd weerkaatst - wat in de toekomst weer zo wordt - dat de kwestie van patroon, gezelschap en leerling niet meer alleen bepaald wordt door bezit maar tevens door prestatie.

x Denkt U, dat de mensheid daar rijp voor is?

- Ik ben bang, dat de mensheid daar wel rijp voor gebeukt wordt. De mensheid lijkt soms net een stokvis.

x Maar is er dan geen andere kant? Bijvoorbeeld dat je zegt: Verander de mens en je verandert de toestand?

- Dat is ongetwijfeld waar, maar het is gemakkelijker de toestanden te veranderen dan de mensen te veranderen, want de toestanden laten zich veranderen. Maar als je de mensen wilt veranderen, dan stellen ze zich met hand en tand teweer.

x Maar als je de toestand verandert en de mens is nog niet in die morele staat, dan zal de een toch trachten te parasiteren op de ander.

- Natuurlijk. Maar naarmate het gevoel voor productie en productierang groter wordt, wordt degeen, die parasiteert, meer en meer paria. Dit paria worden zal op de duur betekenen: een onvermogen om werkelijk te genieten van hetgeen de maatschappij biedt. En dan is hetgeen het parasiteren bevordert (dus het verwerven van het begeerde ten koste van anderen) onmogelijk geworden, omdat het verwerven van het begeerde wegvalt.

x Er zijn voorgangers geweest, zoals b.v. o.a. Frederik van Eeden, die Walden gesticht heeft, (ik weet niet of U dat weet) en er een werkgemeenschap van heeft gemaakt. Waarom is die kapot gegaan? Omdat de ene arbeider heeft gezegd: "Werk jij maar hard; ik krijg toch hetzelfde, maar ik werk zachtjes aan."

- Juist. Dus met andere woorden....

x Parasiteren op degene, die hard gewerkt heeft.

- Juist; en het begeerde kon verwerven. Had Van Eeden i.p.v. een idealist en een dichter te zijn ook nog een zakelijk inzicht bezeten, dan had hij gezegd: "Men wordt hier in de gemeenschap beloond (wat voeding betreft, e.d. bijvoorbeeld) naar de norm van de prestatie. Maar er wordt geen winst gemaakt. Dus verdienen we wat, dan verdienen je goed. Werk je niet, nu ja, dan deel je niet in de verdienste. Dat is jouw pech, niet de mijne." Dan had het wel gelopen, dan had het goed gelopen.

x Maar hij heeft ook gezegd, dat b.v. de één door zijn stoffelijke omstandigheden harder kan werken dan de ander; ergo moet de één niet evenveel fabriceren als de ander.

- Dat is ook niet nodig. Maar dan moet hij ook niet evenveel eisen.

x O. Dus als je een zwak persoon bent, als je zwak van gestel bent, moet je dus minder verdienen dan iemand, die 100 % gezond is?

- Als je diezelfde arbeid wilt verrichten, ja. Dan zul je dus moeten zoeken naar een andere arbeid, waarin je krachtens jouw persoonlijke omstandigheden tot een redelijke prestatie kunt komen.

x Ook zieken en zwakken? Die zouden daar het slachtoffer van zijn.

- Ziekten en zwakken zouden daar het slachtoffer van zijn, inderdaad. Maar daar staat tegenover, dat de zieken en zwakken ongetwijfeld hun steun ontvangen van degenen, die voor hen verantwoordelijk zijn, n.l. degenen, die behoren tot hun gezin, hun vrienden, e.d. En dat ze daarnaast een minimum-zekerheid behoren te krijgen uit de gemeenschap, zodat ze niet behoeven onder te gaan; maar dat de prikkel wordt weggenomen, die op het ogenblik zo vaak bestaat om je maar wat zieker te houden dan je eigenlijk bent, om zo nog wat meer te krijgen dan je eigenlijk toekomt.

x Neem nu die bedelaars, die bij warenhuizen enz. staan. Die worden het meest onderhouden door de dames. Want er zijn er bij, die verdienen wel f. 1000.- in de week.

x Nu niet meer. Die tijd is voorbij.

- Nu goed, dat is geweest. Maar bedelaars bestaan er elders ook. Maar wat U vergeet is, dat ze er ook iets voor geven. Dat vergeet men. Die bedelaar geeft er iets voor terug. Hij geeft U n.l. de voldoening terug, dat U wat goeds gedaan hebt; dus een zekere blijmoedigheid. Dat is die gave ruimschoots waard. En wanneer we daarnaast stellen, dat die man werkelijk een leugenaar is, dan moet men niet die man verbieden om daar te bedelen, maar men moet heel rustig hem verplichten b.v. om - als hij werkelijk gezond is - ook een bordje te zetten: Ik bedel, maar ik ben gezond. Het valse voorwendsel wegnemen. Maar de bezigheid

heeft haar nut, net zo goed als elke andere. Laat ze hun gang gaan.

x Maar die dames doen dat in hoofdzaak, omdat het staat. Als zij ermee ophouden, is het ook afgelopen.

- Ja, maar dan onder ons gezegd en gezwezen, hoe dom zijn dan degenen, die contributie betalen aan verenigingen, aan vakbonden, e.d. Want daar zijn ook een hoop mensen bij, die daar misschien wat van genieten, terwijl ze er niet voor behoeven te werken. En het is toch eigenlijk wel helemaal dwaas om belasting te betalen, want hoeveel mensen zitten er eigenlijk niet gewichtig te doen op onze kosten. Ga dan consequent door!

x Verander de wereld en begin bij jezelf.

- Juist. En de wereld veranderen door bij jezelf te beginnen wil niet zeggen een oordeel spreken over anderen; maar in je eigen doen en laten een zo groot mogelijke rechtvaardigheid te betrachten, een zo groot mogelijke productiviteit voor anderen te bereiken en anderen zo veel vrede te geven als je maar kunt, terwijl je gelijktijdig zorgt, dat je zelf een zeker minimum aan noodzakelijkheden voor jezelf behoudt en verwerft. Dat is het begin. Als iedereen dat zou doen, zou de maatschappij ideaal zijn. Maar voordat we zover zijn, duurt het nog wel even.

x Mag ik nog iets vragen? U had het er zo even over, dat de bezittende klasse dus eigenlijk zodanig naar de producent moest toegroeien, dat dus de bezittende klasse ten slotte verdwijnen zou. Maar helemaal juist is dat toch niet. Want de bezittende klasse is toch tot op zekere hoogte degene geweest, die bepaalde industrieën, die zeer speculatief leken, kon financieren, waar een gewoon normaal staatsbestel niet bereid was om dat te doen. Dus iemand, die een ander iets kon voorschieten door te zeggen: Als ik dat procédé kan verwerkelijken, dan zal daar zo'n industrie uit kunnen voortkomen. Iemand, die dus dat speculatieve element zal willen financieren, zal dus daardoor een industrie in het leven roepen, die later niet alleen zeer winstgevend, maar voor een heelboel mensen ook zeer.....

- Ja, ik weet wat U zeggen wilt. Ik zou dat zo willen beantwoorden: De beloning van een speculant voor zijn geldgeven, dus voor het riskeren van zijn eigen bezit, is gelegen in de waardevermeerdering van zijn belegging. Wanneer die vermeerdering van zijn belegging echter betekent, dat hij daardoor enkele honderden malen zijn oorspronkelijke inzet terug kan krijgen, gaan we het mogelijk maken om een loterijtje op te bouwen, waar soms succes uitkomt en vaak een nederlaag; dat echter gespeeld wordt ten koste van de arbeidskracht, het arbeidsvermogen, het doorzettingsvermogen van anderen.

x Dat is ten dele waar.

- Ja, niet ten dele waar, dat is volledig waar. Wanneer wij nu echter komen op een punt, waarbij je alleen gezag kunt uitoefenen over je eigen kapitaalsbelegging, wanneer je werkelijk deelneemt in een dergelijk bedrijf op enigerlei wijze, terwijl omgekeerd je kapitaal juist door deze deelname volkomen zeker is, dan is het logisch, dat men bij voorkeur zal beleggen in werken, waarin men gelooft zijn levensonderhoud te kunnen vinden. Het speculatief element blijft dus wel degelijk bestaan, maar het wordt verlegd. Het wordt nu het element van de kleine ondernemer, die zelf een onderneming begint met zijn eigen geld of dat van zijn vrienden desnoods, om daarin een nieuw systeem, een nieuw werk, e.d. op te bouwen. Maar men kan dus niet meer heel eenvoudig een firma stichten en die firma een tijd lang verkopen op de markt, zoals gebeurd is. Bijvoorbeeld in 1926 werd via de Bank Morgenthau een kapitaalslening uitgegeven ter grote van \$ 4.000.000 voor een exploitatie-maatschappij van ertsverwerking in Alaska. Zilvererts hoofdzakelijk. In emissie gebracht werd er redelijk verkocht. Uitgekeerd werd het eerste jaar 15%. Het enige werkelijke kapitaalsgoed waren drie lappen grond, waarin slechts heel weinig werkelijk waardevol zilvererts aanwezig was. Deze

maatschappij heeft een plaatsing van haar aandelen bij de kleine speculant weten te verkrijgen en daarop haar belangen overgedragen aan een thans nog bestaande Non Incorporated (?). Deze firma heeft daarop die aandelen ingewisseld en wel 1000 tegen 1. Dat wil zeggen, dat voor elke 1000 dollar, die men gestort had, men 1 dollar kapitaalswaarde in de Non Incorporated terug kreeg. Dat heeft inderdaad een rente gedragen - door de jaren gerekend - van 16 %. Dus de rente, die daar werd geleverd, was redelijk. Maar waar zijn die miljoenen nu gebleven van die conversie? Die hebben de heren, die deze uitgifte tot stand hebben gebracht - en dat waren luitjes met heel mooie namen - voor zichzelf geïncasseerd.

x Dat is dus speculatie in de foutieve zin. Maar ik bedoel....

- Ik weet, wat U bedoelt. Maar nu moet U eens even luisteren.

U bent het er dus mee eens, dat dit eigenlijk oplichting is, ofschoon het volkomen blijft binnen het wettelijke. Wanneer ik nu kom tot een speculatie (die ik dus toelaat) bij de stichting van een nieuwe onderneming, zal het me zeer moeilijk vallen om te voorkomen, dat dergelijke speculaties evenzeer plaats vinden. En alle maatregelen, die ik neem, zullen niet voldoende zijn om te zorgen, dat elke belegger een volledige kapitaalswaarde terugkrijgt voor zijn belegging, tenzij de belegger mede als directeur b.v. (de hoofdbelegger dus) verantwoordelijk is; zodat geen vorming van een N.V. met uitgesloten aansprakelijkheid voor degenen, die de oorspronkelijke kapitaalsbelegging instigeren, mogelijk is. Dat een zelfwerkzaamheid van de aandeelhouder voornamelijk plaatsvindt in een dergelijke maatschappij, waardoor hij in staat is zich een oordeel te vormen omtrent de mogelijkheden en door zijn eigen streven tot het al of niet slagen van de speculatie kan bijdragen. Op het ogenblik echter, dat ik het speculeren mogelijk maak zonder een werkelijk persoonlijke inzet (dus laten we zeggen de renteniers-speculatie), open ik a.h.w. wijde velden voor zwendel. Om U andere voorbeelden te geven: In de oorlogsjaren hebben bepaalde bankhuizen van Wallstreet kapitalen verdiend aan het omwisselen van aandelen in staatsleningen (Liberty bonds). De winsten, die ze hiermee gemaakt hebben, zijn zo enorm groot, dat gesproken kan worden van een bedrag, dat ongeveer een 4½ miljard bedraagt t.o.v. een veelal enigszins noodlijdend deel van de Amerikaanse bevolking. Zolang dergelijke dingen mogelijk blijven, is het natuurlijk niet in orde. Maar het toelaten van een vrije kapitaalsbelegging impliceert dit. Dus dat degeen, die veel geld heeft, in staat is degeen, die minder geld heeft, geld uit de zak te kloppen. En dat is nu juist iets, dat we moeten voorkomen. Per slot van rekening er wordt gezegd, dat de duivel het altijd op een grote hoop doet; maar dan moeten we die arme heer met zijn duistere impulsen en zijn vurig innerlijk verhinderen om onverschillig op welke hoop wat te doen; en te zorgen, dat de mens zelve leert niet iets voor niets te verwachten. Zolang een mens iets voor niets verwacht, zal hij altijd fout lopen. En dit iets voor niets verwachten - als U het mij niet kwalijk neemt, dat ik dit zo opmerk - is de vloek van de huidige maatschappij. Ik geloof, dat ik het nu duidelijk gesteld heb.

x Als voorbeeld de puzzle-manie.

- Inderdaad. Nu, als U zich rijk puzzlet, dan is één ding zeker: Er is iemand, die er rijk van wordt: de ondernemer. Daar heeft U ook weer zo'n beroep op de dwaasheid van de mens, die iets voor niets wil hebben. En dit is in feite een bedrog. Er wordt U niet gezegd: "U heeft één kans op ongeveer 400.000 misschien, dat U een prijs krijgt." Er wordt gezegd: "We hebben zoveel prijzen."

x De S.U.S.-loterij.

- Bijvoorbeeld.

x Ik heb er ook vijf van. Maar ik heb er toch een goed doel mee geholpen.

- U heeft er een goed doel mee geholpen. Maar neemt U me niet kwalijk, wanneer U een dergelijke lok nodig heeft om te komen tot het stellen van een goede daad, dan verdient U niet beter, dan dat U een niet krijgt. Bent U dat met me eens?

x Ik heb er vijf van. Vijf nieten.

- Ik bedoel, deze dingen doen op zichzelf weinig ter zake. Ze zijn alleen een aardige illustratie van de huidige honger van de mens naar iets voor niets. En deze honger is veroorzaakt door een foutief beleid van staten, die voorgeven een welvaart te scheppen, die in feite niet reëel is. Die leven boven hun stand op kosten van komende geslachten (en dat geldt niet alleen voor Nederland, hoor; laat ik dat erbij zeggen). Verder door de volkomen foutieve politiek van agressief en vooral op het onderbewustzijn werkend adverteerders, het scheppen van behoeften, waar deze in feite niet bestaan en wat dies meer zij. De oneerlijkheid, waarmee dit alles geschiedt, leidt er toe, dat men méént iets voor niets te kunnen verwerven. En gelooft U mij: dat bestaat nergens. In de geest niet en in de stof niet. Voor al, wat je krijgt, geef je iets. Dat kan iets van jezelf zijn; dat kan iets zijn, wat je misschien, ja, op het ogenblik nog niet eens weet te bezitten; maar betalen moet je. Laten de mensen elkaar dat eens duidelijk maken, dan verandert er een hoop.

Goed, we beginnen nu langzamerhand wel aan het einde van de tijd te komen, dus laten we ons nu nog houden bij de werkelijk dringende vragen.

x Bent U van mening, dat een minderheid in de staat recht heeft op scholen van haar partij? Of van haar godsdienst?

- Ik neen, dat elke gemeenschap recht heeft om scholen van eigen partij of godsdienst op te richten, mits deze scholen minstens beantwoorden aan de eisen, die aan een normale staatsschool gesteld worden, terwijl de kosten daarvan geheel door deze groepering worden gedragen. Eventueel kan de staat daar, waar scholen hoogst noodzakelijk zijn, een zekere tegemoetkoming verstrekken; echter niet voor de bouw van de school, maar alleen per leerling, die daardoor dus niet ten laste komt van de openbare scholen. Deze vergoeding zou m.i. dan ongeveer overeen moeten komen met het teveel aan leerlingen. Dus hoe meer leerlingen er zijn op de openbare scholen en hoe meer wij dus zouden moeten lozen naar andere scholen, des te meer zullen wij stimuleren, dat zij er heengaan en de onderwijskosten per leerling dus vergoeden. Op het ogenblik, dat het leerlingenaantal echter daalt en een openbare school zal kunnen voorzien in de behoeften van de omgeving, is het onredelijk om dan toch een volledige vergoeding toe te staan aan confessionele of in bepaalde partij-richting liggende scholen. Daarbij moet wel worden opgemerkt, dat m.i. elke openbare school enkele uren zou moeten uittrekken voor confessioneel onderwijs, waarbij dan een splitsing in geloofssoorten mogelijk wordt en daarnaast een additioneel vak voor degenen, die geen confessioneel onderwijs wensen te ontvangen.

x Ik vermeen, dat hier in Nederland de wet zo is, dat b.v. katholieken in een protestantse omgeving recht hebben op een katholieke school en omgekeerd.

- Ongetwijfeld hebben zij daar recht op. Maar ik vraag me af, of ze recht hebben de lasten van hun eigen als minderheid gestelde wensen aan het geheel op te leggen.

x Ja, dat is hier in Nederland zo.

- Dat is hier in Nederland zo. Maar het komt ook, omdat er hier oorspronkelijk de strijd was voor de School met de Bijbel. Daarmee is het begonnen. De School met de Bijbel heeft deze wetgeving eigenlijk in de hand gewerkt. Er is voor geageerd en degenen, die de grootste interest cruit halen, zijn de scholen met "het kruiske en het nonneke," zou ik zeggen. Daar komt het op neer. Maar het is dus zo geweest, dat de min-

derheidsgroep dit heeft weten door te zetten en het nu op het ogenblik zelfs zwaar betreurt, dat andere mindcrheden daar een groter gebruik van weten te maken. Het feit is, dat men dus onrechtvaardige eisen aan de maatschappij heeft gesteld. En in feite verschilt dit alleen in omvang van de eis, die zangverenigingen, enz. stellen aan de maatschappij, wanneer ze vragen om een subsidie van f. 600,- om een uitvoering te kunnen geven. Het is op het ogenblik zo, dat de hengelaarsbond subsidie nodig heeft om vorens en karpers uit te zetten; en de postharmonie heeft subsidie nodig voor nieuwe uniformen; en het kunstenaarsfestival heeft een subsidie nodig om allerhand voorstellingen te laten geven, die niemand betalen kan; en zo gaat het verder.

x Er zijn hier b.v. scholen in dorpen, waar 2 of 3 leerlingen zijn.
- Waaruit dus blijkt, dat dergelijke scholen niet meer voldoen aan de eisen, die daarvoor gesteld moeten worden en van staatswege transport ter beschikking zou moeten worden gesteld voor het bezoek aan een grotere school; vooral door het tekort aan leerkrachten.

x Nog één vraag. Uw visie over het nog maar kort bestaande instituut van ondernemingsraden.

- Bewust of onbewust een in de hand werken van kartelvorming en monopolie-posities, die op de duur zeker gevaarlijk zijn voor het sociaal bestel van een vrije democratie. Dat is heel kort gezegd.

x Ja, maar dat is niet, wat ik bedoelde. Ik bedoelde een ondernemingsraad in het bedrijf.

- Een ondernemingsraad in het bedrijf. Een ondernemingsraad bestaat uit een adviserend corps uit de arbeiders getrokken, die mede beslissen omtrent de politiek, die de zakelijke leiding zal voeren. De ondernemingsraad is in feite - als U het mij vraagt - een arbeiderslichaam, waarin de ondernemer zelf vertegenwoordigd is. Dan moet ik zeggen, dat ik dit alleen een gunstige factor kan achten, indien de arbeider ook voldoende inzicht heeft in de mogelijkheden van het bedrijf. Het betekent, dat aan een dergelijke raad veel verdere inzage zal moeten worden gegeven van de feitelijke bedrijfstoestand en bedrijfspolitik, dan tot nog toe gebeurt. Dat betekent dus ook, dat een dergelijke ontwikkeling op de lange duur misschien de eenheid tussen ondernemer en arbeider kan bevorderen, maar voorlopig in vele gevallen een struikelblok zal zijn, wat op een handige wijze door beide partijen omzeild wordt.

x En de wet op de ondernemingsraad opent hiertoe dus de mogelijkheid.

- Ja. Het eigenaardige is, dat elke wet, die tracht iets dwingend voor te schrijven, daardoor de ontduiking vanzelf mogelijk maakt. Zelfs een wet, die zeer scherp en definitief gesteld is, geeft juist daardoor een zuiver inzicht van de mogelijkheden, die daarnaast bestaan. Een wet, die vaag is gesteld laat interpretatie van twee zijden toe. En het feit is, dat de rechterlijke macht in de meeste gevallen geneigd is om naar de grotere vrijheid te streven in haar interpretatie. Zoals het heet, nietwaar, als U in Nederland bent, moogt U alles, wat niet uitdrukkelijk verboden is. En als U in Frankrijk komt, moogt U alles doen, wat uitdrukkelijk verboden is - en verder niets. En in Moskou moogt U alleen maar doen, wat uitdrukkelijk is toegestaan. Dat is overigens niet van mij, maar dat is iets, dat onze vriend Henri kort geleden op aarde opgevist heeft. Maar ik vond het een zeer treffende omschrijving van de toestand. Mag ik aannemen, dat we aan het einde van ons betoog zijn gekomen, vrienden? Dan hoop ik, dat ook deze avond hier en daar althans verhelderend heeft gewerkt. U weet in ieder geval, hoe wij hierover denken. Want ik heb hier natuurlijk niet alleen mijn mening verdedigd. Maar ik geloof, dat er toch - en voor mij en voor U - wel iets te leren is geweest. Voor mij uit Uw reacties, voor U misschien uit mijn meningen. En ik hoop dat deze moge bijdragen tot een beter begrip van de wereld, waarin U leeft. Een beter begrip ook van onze visie op die wereld en zo een betere mogelijk-

.....